

พระบรมราโชบายต่างประเทศ เพื่อสร้างความมั่นคงของราชอาณาจักร

พระราชภารกิจของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นอกจากการ
ดำเนินพระบรมราโชบายสร้างความมั่นคงทางการ เมืองภายในราชอาณาจักรดังกล่าวมาแล้ว
ยังประกอบด้วย การดำเนินพระบรมราโชบายต่างประเทศ เพื่อสร้างความมั่นคงของ
ราชอาณาจักรอีกด้วย ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างไทยกับประเทศ
เพื่อนบ้าน และเมืองประเทศราชของไทยยังไม่สงบเรียบร้อย กล่าวคือ นอกจาก
ราชอาณาจักรจะถูกรุกรานจากพม่าแล้ว ยังมีปัญหาจากญวนซึ่งเริ่มมีท่าทีก้าวร้าวต่อไทย
และแสดงเจตนาต้องการยึดครองกับชูชาจากไทย นอกจากนี้ เมืองประเทศราชหลายเมือง
ก่อการจลาจลบ่อยครั้ง เปิดโอกาสให้ศูนย์อำนาจอื่น เข้าแทรกแซงสร้างอิทธิพลได้มากขึ้น
ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2¹ ส่งผลกระทบต่ออำนาจของไทยเหนือเมืองประเทศราชเหล่านั้น

ในบทนี้จะเป็นการนำเสนอ พระบรมราโชบายต่างประเทศ ของพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย เพื่อแก้ไขปัญหามืองดังกล่าว และสร้างความมั่นคงของ
ราชอาณาจักร ด้วยวิธีการต่าง ๆ อันได้แก่ การรักษาอำนาจเหนือหัวเมืองประเทศราช
การเตรียมการป้องกันราชอาณาจักร การดำเนินความสัมพันธ์กับต่างประเทศ และการส่งเสริม
การค้าต่างประเทศ เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการสร้างเสริมความมั่นคงทางการ เมือง ดังจะกล่าว
รายละเอียดต่อไปนี้

¹ ุรายละเอียด บทที่ 2 หน้า 25-34.

การรักษาอำนาจเหนือเมืองประเทศราช

ในรัชกาลนี้ เมืองประเทศราชที่ขึ้นอยู่กับไทย มีดังนี้
 ภาคใต้ ได้แก่ บัตคานี ไทรบุรี กลันตัน ตรังกาบู เปริด²
 ภาคเหนือ ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง น่าน แพร่
 ภาคตะวันออก ได้แก่ เขมร
 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ เวียงจันทน์ หลวงพระบาง³

เมืองประเทศราชเหล่านี้ มีความสำคัญต่อราชอาณาจักรไทย ทั้งด้านเศรษฐกิจ และการเมืองไม่น้อย กล่าวคือ

ด้านเศรษฐกิจ นอกจากประเทศราชต่าง ๆ ต้องส่งดอกไม้ทอง เงิน และ เครื่องราชบรรณาการ เข้ามาถวาย เป็นประเพณี ตามกำหนดแล้ว⁴ ยังต้องส่งส่วยที่เป็น ทรัพยากรแร่ธาตุ หรือผลผลิตที่มีมากในเมืองประเทศราชนั้น ๆ มาถวายพระมหากษัตริย์ ไทยเป็นประจำทุกปี เช่น เมืองประเทศราชภาคใต้ ส่งดีบุกเป็นส่วยบ้าง เป็นเครื่อง ราชบรรณาการร่วมกับดอกไม้เงินดอกไม้ทองบ้าง⁵ เขมรส่ง รง หริกไทย กระวาน

² "ร่างตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีถึงพระยาไทรบุรี เรื่องถวายสิ่งของ ในพระบรมศพและถวายเครื่องราชบรรณาการ" และ "ร่างตราถึงพระยากลันตัน เรื่อง ยกเมืองกลันตันขึ้นกับเมืองนครฯ," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเทศรัชกาลที่ 2 จศ. 1173 เลขที่ 2/1, 2/7.

³ "ศุภอักษรถึงเจ้าประเทศราช เรื่องประหารชีวิตหม่อมเหม็นและพรรคพวก," หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศรัชกาลที่ 2 จศ. 1171 เลขที่ 1/ก.

⁴ กรมศิลปากร, "พระไอยการกระบดศึก" ใน เรื่องกฎหมายตราสามดวง หน้า 528

⁵ "ท้องตราถึงพระยาศรีธรรมโศกราช ให้เอาเงินอากรรังนก และส่วยดีบุก มอบให้ข้าหลวงไปซื้อผ้าลายที่เกาะหมาก." หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเทศรัชกาลที่ 2 จศ. 1176 เลขที่ 11.

ลาวส่ง งา ก่ำยาน⁶ ล้านนาไทยส่ง ไม้ขนลุก น้ำรัก งาข้าง สีผึ้ง⁷ ผ้ำขาว⁸ นอกจากส่วยเหล่านี้แล้ว ยังมีการถวายสิ่งของพิเศษ เช่น พระยาเชียงใหม่(น้อยธรรม) และพระยาน่าน ถวายข้างเผือก ใน พ.ศ. 2359⁹ ซึ่งข้างเผือกนี้เป็นคตินิยมเชื่อถือของคนในภูมิภาคแถบนี้ว่า เป็นของคู่บารมีพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ การที่เชียงใหม่และเมืองน่าน นำข้างเผือกที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองของคน มาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นับเป็นการแสดงออกทางการเมืองที่สำคัญ เพราะเป็นการแสดงถึงการยอมรับอำนาจอันยิ่งใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฉะนั้นข้างเผือกจึงเป็นของคู่บารมีของพระองค์เท่านั้น

ด้านการเมือง เมืองประเทศราชส่วนใหญ่ จะเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ระหว่างราชอาณาจักรไทย กับศูนย์กลางที่เข้มแข็งอื่น เช่น ประเทศราชกัมพูชา ตั้งอยู่ระหว่างไทยกับญวน ประเทศราชล้านนาไทยอยู่ระหว่างไทยกับพม่า เป็นต้น เมืองประเทศราช

⁶Sarasin Viraphol, Tribute and Profit. Sino-Siamese Trade 1652-1853 (Cambridge Council on East Asian Studies, Harvard University, 1977), p. 182

⁷ปริศนา คีรีงาม, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทย และประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทอักษรศาสตรบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2510), หน้า 105-106

⁸"ใบบอกพระยาศรีสุริยราช เมืองพิไชย เรื่องเมืองน่านส่งผ้ำขาว และราชการทัพเมืองหลวงพระบาง เมืองเชียงรุ่ง." หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ. 1184 เลขที่ 3.

⁹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 หน้า 78. - 86.

เหล่านี้ จึงมีความสำคัญคือความมั่นคงของราชอาณาจักรอย่างมาก เพราะนอกจากเป็น รัฐกันชนกับศูนย์กลางอื่นแล้วยัง เป็นแหล่งกำลังคน และปัจจัยต่าง ๆ ที่ใช้ในการทำ สงครามกับศูนย์กลางเข้มแข็งอื่น ๆ อีกด้วย ในทำนองเดียวกัน ถ้าหากศูนย์กลางอื่น สามารถสร้างอิทธิพลทางการเมือง เหนือเมืองประเทศราชเหล่านี้ของไทยได้ก็จะเป็น แหล่งกำลังคน และปัจจัยในการทำสงครามกับไทยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จาก พม่าเคยใช้ ประเทศราชล้านนาไทย เป็นแหล่งเสริมกำลังในการทำสงครามกับไทยคราวดี กรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2310¹⁰

ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงดำเนิรวิธีการต่าง ๆ เพื่อรักษาอำนาจของไทยเหนือเมืองประเทศราชไว้ อันได้แก่ปรับปรุงการควบคุม เมือง ประเทศราช การสนับสนุน เชื้อสายเจ้าประเทศราชให้มีบทบาทอำนาจทางการเมืองในบ้าน เมืองของคนพอสมควร การแบ่งแยกและปกครอง และการใช้กำลังทหาร ซึ่งจะนำมา พิจารณารายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การปรับปรุงการควบคุม เมืองประเทศราช การปกครองหัวเมือง ประเทศราชที่อยู่ห่างไกลจากราชธานีมาก ๆ ราชธานีไม่สามารถควบคุมดูแลได้ใกล้ชิด ทางกรุง เทพฯได้มอบอำนาจให้เมืองใหญ่ในแถบนั้น ทำหน้าที่ควบคุมดูแลแทน ดังเช่น ได้มอบให้ เมืองนครศรีธรรมราชบ้าง เมืองสงขลาบ้าง ควบคุมดูแลเมืองประเทศราชมลายู กล่าวคือ คอนันรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ เมืองนครศรีธรรมราช ได้ควบคุมดูแลประเทศราชมลายูทั้งหมด เนื่องจากเมืองสงขลาขณะนั้นยังขึ้นอยู่กับเมือง นครศรีธรรมราช¹¹ จนถึง พ.ศ. 2334 พระยาบิศคามีก่อกบฏ ยกทัพมาตีเมืองสงขลา

¹⁰ นคร พันธุ์ณรงค์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ (พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2524), หน้า 3-4.

¹¹ "สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีถึงพระยาทุกขราช" หอสมุดแห่งชาติ จดหมาย เหตุรัชกาลที่ 1 จศ. 1146 เลขที่ 1.

พระยาสงขลา (บุญชู) ได้แสดงความสามารถโดยการตีทัพพระยามังคานีแตกไป และ
 ความลงไปตีเมืองปัตตานีได้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกาจึงโปรดฯ ให้เลื่อนยศ
 พระยาสงขลา (บุญชู) เป็นเจ้าพระยาสงขลา แล้วให้แยกเมืองสงขลาไปขึ้นกับกรุงเทพฯ
 โปรดฯ ให้ควบคุมดูแลประเทศราชมลายูแถบฝั่งทะเลอ่าวไทย คือ ปัตตานี ตรัง ภูเก็ต
 และกลันตัน ซึ่งขณะนั้นยังขึ้นอยู่กับตรัง ภูเก็ต¹² ส่วนเมืองนครศรีธรรมราชให้ควบคุมดูแล
 เมืองไทรบุรี เพียงเมืองเดียว¹³

ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สถานการณ์ทางการเมือง
 ในหัวเมืองภาคใต้ไม่สงบ เนื่องจากเมืองกลันตัน วิวาทกับเมืองตรัง ภูเก็ต จะเป็นปีใด
 ไม่พบหลักฐานชัด แต่พอประมาณได้ว่าก่อนปี พ.ศ. 2354 เพราะปรากฏในจดหมายเหตุ
 รัชกาลที่ 2 จศ. 1173 (พ.ศ. 2354) ว่า "พระยากลันตัน ส่งดอกไม้ทองเงิน และเครื่อง
 ราชบรรณาการที่จะขูลเกล้าถวาย ไปยังเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อให้พระยานคร
 จักรกรมการและล่านำเข้าขูลเกล้าถวาย"¹⁴ ถ้าหากการส่งเครื่องราชบรรณาการของ

¹² "อธิบายเรื่องหัวเมืองมลายู. "หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3
 จศ. 1194 เลขที่ 10.

¹³ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์
 ตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทอักษรศาสตรบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2515), หน้า 25.

¹⁴ "สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ ถึงพระยากลันตัน เรื่องยกเมืองกลันตัน
 ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช" หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ. 1073
 เลขที่ 2/7.

ประเทศราชภาคใต้ 3 ปีต่อครั้ง¹⁵ เมื่อ พ.ศ. 2354 เมืองกลันตันต้องส่งเครื่องราช-
บรรณาการผ่านทางเมืองนครแล้ว ฉะนั้นเมืองกลันตันคงแยกออกจากศรีลังกา และมาขึ้นกับ
เมืองนครศรีธรรมราช ประมาณ พ.ศ. 2352

นอกจากนั้น ประมาณ พ.ศ. 2354 เจ้าพระยาสงขลา (บุญชูย)
ถึงแก่อสัญกรรม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้พระยาสงขลา
(เถียนจ๋อง) เป็นเจ้าเมืองสงขลาแทน ปรากฏว่า พ.ศ. 2356 พวกแขกเมืองปัตตานี
ทะเลาะวิวาทกัน พระยาสงขลาส่งคนไปว่ากล่าวถึง 2 ครั้ง ก็ไม่สำเร็จ พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดฯ ให้ พระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งได้รับพระราชทาน
แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช แทนเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พิณ)
ที่ชราภาพ¹⁶ ไปช่วยว่ากล่าวตักเตือน เนื่องจากพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นเจ้าเมือง
ที่กำลังมีอำนาจมากขึ้นและสามารถปฏิบัติราชการเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ถึงกับตรัสชมว่าในบรรดาเจ้าเมืองปัตตานีได้ทั้งหมด ไม่มีผู้ใดปฏิบัติ -
ราชการได้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยเท่าพระยานคร¹⁷ ด้วยเหตุนี้เมื่อเจ้าพระยาไทรบุรี
(ปะแงรัน) ศิเมืองเปรัก มาเป็นเมืองขึ้นของไทย เมื่อ พ.ศ. 2355¹⁸ พระบาทสมเด็จพระ

¹⁵ Henry Burney, The Burney Papers Vol.2 part 4, p. 143.

¹⁶ "สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ ถึงหลวงเทพเสนา และกรมการเมือง
นครศรีธรรมราช เรื่องตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2
จศ. 1176 เลขที่ 15.

¹⁷ "หนังสือหมื่นศักดิ์พลเสพ เจ้ากรมถึงพระยานครฯ เรื่องโปรดฯ ให้ต่อเรือ
เข้าไปถวาย" หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ. 1176 เลขที่ 15.

¹⁸ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2 เล่ม 2, หน้า 119.

พระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯให้อยู่ในความควบคุมดูแลของ เมืองนครฯ

ส่วนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯให้เมืองนครราชสีมาควบคุมดูแลหัวเมืองลาว จะเห็นว่า เมื่อคราวเกิดกบฏ อ้ายสาเกียดโง้ง ศิเมืองจำปาศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. 2362¹⁹ โปรดฯให้กองทัพเมือง นครราชสีมาไปปราบ ต่อมาโปรดฯให้สร้างเมืองขึ้นใหม่ ในแถบระหว่างเวียงจันทน์กับ จำปาศักดิ์ แล้วให้เจ้าเมืองกรมการ เกลี้ยงล้อมผู้คนให้เข้าไปตั้งบ้านเรือนท่ามาหากิน เป็นกำลังของเมืองนครราชสีมา เช่น เมืองโขงเจียมและเมืองเสมียะ ซึ่งตั้งขึ้น พ.ศ. 2364²⁰ อาจจะเป็นเพราะทรงไม่ไว้วางใจในหัวเมืองลาวได้มากนัก จึงโปรดฯ ให้เมืองนครราชสีมาควบคุมดูแล

ฉะนั้นกล่าวได้ว่าวิธีหนึ่งในการรักษาอำนาจเหนือเมืองประเทศราชในภาคต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คือ การจัดหัวเมืองใหญ่ให้ควบคุมดูแลเมือง ประเทศราชได้เหมาะสมตามอำนาจและความเข้มแข็งของแต่ละเมือง ไม่ให้เมืองใด - เมืองหนึ่งรับภาระมากเกินไป เช่น เมืองนครศรีธรรมราช มีอำนาจและความมั่นคง เพิ่มขึ้น แต่เดิมควบคุมดูแลเพียงเมืองเดียว คือ ไทรบุรีก็ให้รับผิดชอบเพิ่มขึ้นโดยให้ ควบคุมดูแล กลันตัน เปรัก และยังโปรดฯให้ช่วยเมืองสงขลาควบคุมดูแล เมืองปัตตานี และศรีภูกามยอีกด้วย ขณะเดียวกันทรงส่งเสริมการสร้าง ความเข้มแข็งในค่าน กำลังคนให้กับเมืองใหญ่ ๆ เหล่านี้อีกด้วย จึงทำให้ไทยสามารถควบคุมดูแลได้ทั่วถึง แม้จะอยู่ห่างไกลก็ตาม

¹⁹ นงลักษณ์ ลีเมศิริ, "ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325-2445" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศิลปศาสตร. แผนกวิชาประวัติศาสตร์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยมหาวิทาลัยศิลปากร, 2524), หน้า 67-75.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

2. การประนีประนอมกับอำนาจหัวเมืองประเทศราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระพุทธรูปเลิศหล้านภาลัย ทรงประนีประนอมกับอำนาจหัวเมืองด้วยการสนับสนุนให้เชื้อสายเจ้าประเทศราชได้มีบทบาทอำนาจในหัวเมืองของคน เพื่อสร้างความผูกพันระหว่างเจ้านายเหล่านั้นกับกรุงเทพฯ ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และให้คานอำนาจกันเองไปด้วย เนื่องจากไทยปกครองหัวเมืองประเทศราชโดยมอบอำนาจให้ตระกูลที่มีอำนาจในท้องถิ่นนั้นทำการปกครองไปตามเดิม ไทยไม่เข้าไปปกครองโดยตรง เพียงแต่คงไว้ซึ่งอำนาจลัทธิชาคในการเป็นผู้แต่งตั้งตำแหน่งสำคัญทางการเมืองให้ประเทศราชเหล่านั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงใช้อำนาจลัทธิชาคดังกล่าวนี้เป็นประโยชน์ต่อการควบคุมรักษาอำนาจของไทยเหนือเมืองประเทศราช กล่าวคือ ทรงแต่งตั้งเจ้านายในราชวงศ์เจ้าเจ็ดคนของพระเจ้ากาวิละ เจ้าเมืองเชียงใหม่ให้ขึ้นครองลำปาง ลำพูน สิบ เนื่องจากพระยานครลำปาง (คำโสม) ถึงแก่อสัญกรรม จึงโปรดฯ ให้พระยาอุปราชา (ดวงทิพ) น้องคนที่ 4 เป็นพระยานครลำปาง²¹ ต่อมาทรงยกย่องขึ้นเป็น พระเจ้านครลำปาง²² โปรดฯ ให้นายคำพัน น้องชายคนที่ 6 เป็นพระยาลำพูนไชย ครองเมืองลำพูน เมืองร้างที่โปรดฯ ให้ตั้งขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2357²³ เป็นการแสดงถึงความไว้วางใจที่ทางกรุงเทพฯ มีต่อตระกูลเจ้าเจ็ดคน และต้องการยกย่องเกียรติยศเจ้านายฝ่ายเหนือให้สูงขึ้น ย่อมมีผลต่อการมีน้ำใจซึ่งกันและกันระหว่างไทยกับประเทศราชล้านนาไทย หรือเจ้านายในตระกูลเจ้าเจ็ดคนมากขึ้น ทำนองเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงแต่งตั้งเจ้าราชบุตร

²¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบดินดีเดชา อนุชาธิบดีฯ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1, หน้า 208.

²² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักนายกรัชมุนตรี, 2514), หน้า 130-131.

²³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบดินดีเดชา อนุชาธิบดีฯ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1, หน้า 208.

(โย้) แห่ง เมือง เวียงจันทน์ ให้ครองจำปาศักดิ์ แทนเจ้าทมาน้อย ที่ถึงแก่พิราลัย หลังจากเกิดกบฏอ้ายสา เกียดโจง²⁴ นอกจากเป็นการตอบแทนความชอบที่เจ้าราชบุตร จีบอ้ายสา เกียดโจงมาบอบให้แล้ว จุดประสงค์หนึ่งคือพระองค์ทรงต้องการสร้างความสัมพันธ์กับเวียงจันทน์ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น สิบเมืองมาจากหัวเมืองลาวในแถบนี้ คือ เวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ และสุวรรณภูมิ เป็นประเทศราชก็จริงอยู่แต่อำนาจของไทย ควบคุมหัวเมือง เหล่านี้ไม่ถึง ไทยไม่มีอำนาจเหนือเมือง เหล่านี้อย่างแท้จริง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้พยายามขยายอิทธิพลของไทย เข้าสู่หัวเมือง เหล่านี้²⁵ แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพยายามดำเนินการต่อมา แต่ทรงเกรงว่าญวนจะขยายอิทธิพล เข้าสู่หัวเมืองลาว เหมือนกับเขมร จึงพยายามผูกน้ำใจกับเจ้านายในหัวเมืองลาว ให้มีความสัมพันธ์กับไทยอย่าง แน่นแฟ้น โดยการสนับสนุนเจ้าราชบุตร (โย้) แห่ง เมือง เวียงจันทน์ให้ได้ครองจำปาศักดิ์ ซึ่งจะทำให้ตระกูลเจ้านวงศ์มีอำนาจเหนือหัวเมือง เหล่านี้ได้ง่าย เพราะตระกูลเจ้านวงศ์ เป็นที่ยอมรับของหัวเมืองลาวมาช้านาน²⁶ เมื่อเวียงจันทน์มีอำนาจเหนือหัวเมืองลาวแถบนี้ ย่อมสะดวกที่จะชักจูงให้หัวเมืองลาวภักดีคือไทย

²⁴ นงลักษณ์ ลีเมศิริ, "ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325-2445", หน้า 74.

²⁵ พรรษา ลินสวัสดิ์, "ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯกับเวียงจันทน์ ในรัชกาลที่ 3" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), หน้า 50-56.

²⁶ "เรื่องแต่งตั้งเจ้าประเทศราชกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จศ. 1168 เลขที่ 2.

นอกจากนี้ในกรณีที่เจ้าเมืองประเทศราชใด มีท่าทีไม่น่าไว้วางใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะทรงสนับสนุนเจ้านายประเทศราชนั้น ให้มีบทบาทอำนาจทางการเมืองให้มั่นคงขึ้น เพื่อคานอำนาจของเจ้าเมืองประเทศราช และต้องการผูกน้ำใจเจ้านายเหล่านั้นไว้ เป็นพรรคพวกฝ่ายไทย.. เพื่อทราบการเคลื่อนไหวของเจ้าเมืองประเทศราชอย่างใกล้ชิด ดังเช่นกรณีทรงแต่งตั้งให้นักกองสงวน นักกองอ้อม พระอนุชาสมเด็จพระจุลไทยราชาเจ้าเมืองกัมพูชา ให้เป็นพระมหาอุปโยราช และมหาอุปราชตามลำดับ สืบเนื่องมาจาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขึ้นครองราชสมบัติ สมเด็จพระจุลไทยราชาไม่มาเข้าเฝ้าเพื่อถวายบังคม เพียงแค่ส่งนักกองสงวนและขุนนาง เขมร เข้ามาแทน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงแต่งตั้งนักกองสงวน เป็นมหาอุปโยราชฝ่ายหน้า นักกองอ้อม เป็นมหาอุปราชฝ่ายหลัง²⁷ จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงไม่ไว้วางพระราชหฤทัยในท่าทีของสมเด็จพระจุลไทยราชาเจ้าเมืองกัมพูชา จึงได้สนับสนุนเจ้านายเขมร ให้มีบทบาทอำนาจทางการเมืองมั่นคงขึ้นโดย อาศัยตำแหน่งสำคัญทางการเมือง เพื่อให้มีอำนาจคานอำนาจของสมเด็จพระจุลไทยราชาได้ แล้วยังเป็นการผูกน้ำใจเจ้านายเขมรเหล่านี้ไว้เป็นพรรคพวกฝ่ายไทยอีกด้วย

กล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงรักษาอำนาจเหนือหัวเมืองประเทศราชด้วยวิธีการสร้างความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับเจ้านายในเมืองประเทศราช โดยให้การสนับสนุน เจ้านายเหล่านั้นมีอำนาจทางการเมือง เป็นการผูกน้ำใจเจ้านายเหล่านั้นให้เป็นฝ่ายไทย และเพื่อคานอำนาจเจ้าเมืองประเทศราชไปด้วย

²⁷

“พระราชสาส์นถึงพระเจ้าเวียงจันทน์ ยาลอง เรื่องพระจุลไทยราชาวิวาทกับองสงวน,” หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ. 1173 เลขที่ 1821.

3. การแบ่งแยกและปกครอง เป็นวิธีการหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงใช้ในการควบคุมและรักษาอำนาจของไทยเหนือเมืองประเทศราชปัตตานีซึ่งเป็นเมืองใหญ่ มีกำลังมาก มักก่อจลาจล และทะเลาะกันบ่อยครั้ง เมื่อเกิดความไม่สงบ ย่อมเป็นภาระหนักในการปราบปราม เหมือนเหตุการณ์ครั้งที่พระยาปัตตานีร่วมกับโต๊ะสาเหยก ก่อการกบฏโดยยกทัพขึ้นมาตีเมืองสงขลา เมื่อ พ.ศ. 2334 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกา ทางเมืองสงขลาไม่สามารถจะต้านทานได้ ต้องขอกำลังจากเมืองนครศรีธรรมราชมาช่วย จึงปราบปรามได้สำเร็จ²⁸

นอกจากปัญหาดังกล่าวนี้อีก ยังมีปัญหาด้านการปกครองในเมืองปัตตานีเอง เจ้าเมืองปัตตานี(ฝ่าย) ไม่สามารถปกครองเมืองปัตตานีได้ทั่วถึง บ้านเมืองมีโจรผู้ร้ายเกิดขึ้นมาก²⁹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดฯให้พระยาอภัยสงครามพร้อมด้วยพระยาสงขลา (เถียนจ๋อง) ไปจัดการแยกเมืองปัตตานีออกเป็นเมืองเล็ก 7 หัวเมือง ได้แก่ ปัตตานี ยะลา ยะหริ่ง รามันท์ ระแงะ สายบุรี และหนองจิก เพื่อตัดกำลังเมืองปัตตานีให้น้อยลง เนื่องจากโปรดฯให้ตั้ง 7 เมือง ขึ้นตรงต่อสงขลา เจ้าเมืองทั้ง 7 คน เป็นอิสระต่อกัน ฉะนั้นจึงยากในการที่จะรวมตัวกันก่อการกบฏขึ้นอีก และสะดวกต่อการปกครอง เนื่องจากโปรดฯให้ข้าราชการไทยบ้าง มลายูที่จงรักภักดีบ้างออกไปปกครองเมืองละคน ย่อมดูแลได้ทั่วถึงกว่าแบบเดิมที่เจ้าเมืองปัตตานีปกครองเพียงคนเดียว

²⁸ ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 3, "พงศาวดารเมืองสงขลา" (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณฐกา, 2506), หน้า 50.

²⁹ "อธิบายเรื่องหัวเมืองมลายู" หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1194 เลขที่ 10.

เรื่องการแบ่งแยกเมืองปัตตานี ออกเป็น 7 เมืองนี้ ขางหลักฐานระบุว่า แบ่งแยกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกา ประมาณ พ.ศ. 2338³⁰ บ้างก็ระบุว่าแบ่งแยกใน พ.ศ. 2334³¹ และมีหลักฐานน่าเชื่อถือได้ระบุเช่นกันว่า แบ่งแยกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังปรากฏข้อความกล่าวถึงการแบ่งแยกเมืองปัตตานีไว้ในตำนานหัวเมืองปัตตานีได้ว่า

ภายหลังระอุบั๊กหลัน พระยาคานีเป็นกบฏ กองทัพยกออกไป จับระอุบั๊กหลัน เข้ามากรุงเทพระ แล้วโปรดฯ ให้ คนไทยที่เมืองสงขลา ชื่อ กงซา ออกไปเป็นพระยาคานี ได้บังคับเขตแดนไปตามเดิมทุกตำบล ได้ส่งคืนไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการต่อมา จนพระยาคานี ถึงแก่กรรม หอถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสงขลา (จ๋อง) ออกไปแบ่ง เขตแดน เมืองคานี ออกเป็น เจ็ด เมือง³²

มีหลักฐานเป็น คำให้การของโค๊ะหิยส์คำ ได้ให้การที่ห้องพระยารามัญเมื่อ พ.ศ. 2426 ซึ่งเวลานั้นโค๊ะหิยส์คำมีอายุ 81 ปี ก็ปรากฏข้อความสอดคล้องกับตำนานหัวเมืองปัตตานีได้ ที่กล่าวมาข้างต้นว่า

เมื่อข้าพระพุทธเจ้าอายุได้ 13 ปี ข้าพระพุทธเจ้าจำความได้
ระอุบั๊กหลัน พระยาคานีเป็นกบฏ กองทัพหลวงออกมาจับ

³⁰ ประชุมพงสาวดาร เล่มที่ 3 "พงสาวดารเมืองสงขลา, หน้า 80.

³¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1, หน้า 149-150.

³² "พงสาวดารเมืองค่าง ๆ ของสยามประเทศ." หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม. 16/23.

ระอุมักหลัน เข้าไปกรุงเทพฯ คนไทยชื่อกังซาย เดิมอยู่ที่เมืองสงขลา ออกมาเป็นพระยาธานี ไค้บังคับเขตแดนมาทุกตำบล ไค้ส่งเครื่องราชบรรณาการไปพูดเกลี้ยถวายเป็น ค้อมมาพระยาธานีกังซายถึงแก่อนิจกรรม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณาให้ข้าหลวงพาพระยาสงขลาที่ส่งออกมาแยกเขตแดนเมืองธานี ออกเป็น 7 หัวเมือง³³

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ไค้อธิบายเรื่องหัวเมืองมลายู กล่าวถึงการแบ่งแยกเมืองปัตตานีว่า

แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ราวจุลศักราช 1172 ปีมะเมียโทศก (พ.ศ. 2353) เจ้าพระยาสงขลา (บุญชูย) ถึงแก่อนิจกรรม พระยาธานี (ขวิญชัย) ก็ถึงแก่กรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้หลวงวิเศษสุนทร (จ๋อง) เป็นพระยาวิเศษภักดีศรีสุรสงคราม ว่าราชการเมืองสงขลา และนายพ่าย (น่อง) เป็นพระยาธานี ค้อมมาพระยาธานี ว่าการเมืองธานีไม่เรียบร้อยได้ เกิดโจรผู้ร้ายในบ้านเมืองชุกชุม และเกิดจลาจล จึงโปรดเกล้าให้พระยาภักดีสงคราม เป็นข้าหลวง พร้อมด้วยพระยาสงขลา (จ๋อง) ลงไปจัดแยกเมืองออกเป็น 7 เมือง ในระหว่าง จศ. 1172 จน 1179 จะเป็นปีใดไม่ทราบแน่³⁴

มีหลักฐานปรากฏในพงศาวดารเมืองปัตตานีว่า เมืองปัตตานีแบ่งแยกเป็น 7 เมืองในสมัยพระยาสงขลาเถียนจ๋องและพระยาปัตตานีพ่าย³⁵ พระยาสงขลาเถียนจ๋องขึ้นเป็นเจ้าเมือง

³³- เรื่อง เขตแดนในระหว่าง เมืองไทรบุรีรามัญที่คาบเกี่ยวกับเมืองเประ, "หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ม. 2/22 ง. /4 (จศ. 1242-1245.

³⁴- "อธิบายเรื่องหัวเมืองมลายู " หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1194 เลขที่ 10.

³⁵ "พงศาวดาร เมืองแขก." หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุ ม. 49/11.

สงขลา ใน พ.ศ. 2355³⁶ ฉะนั้นกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้แยกเมืองปัตตานีออกเป็น 7 เมือง ประมาณ พ.ศ. 2355-2360 เพื่อคัดถอนกำลังลง สละวงค์การปกครองและปราบปรามเมื่อเกิดจลาจล

นอกจากเมืองปัตตานีแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงใช้วิธีการแบ่งแยกและปกครองกับหัวเมืองประเทศราชล้านนาไทยด้วย เนื่องจากทรงสนับสนุนกลุ่มเชื้อสายเจ้าเจ็ดคนให้ขึ้นมาอำนาจในท้องถิ่นของคนมากขึ้น พระองค์ก็ต้องการวิธีที่จะควบคุมอำนาจพร้อมกันไปด้วย นั่นคือการใช้วิธีการแบ่งแยกแล้วปกครอง กล่าวคือ ในเมืองประเทศราชล้านนาไทยแม้ว่าเชียงใหม่จะเป็นเมืองที่มีความสำคัญมากที่สุด แต่เจ้าเมืองลำพูนและลำปาง ต่างก็ได้รับพระราชทานแต่งตั้งบรรดาศักดิ์ให้เสมอเจ้าเมืองเชียงใหม่ มีฐานะเป็นประเทศราชขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ เสมอกันทั้ง 3 เมือง³⁷ และสิ่งที่สนับสนุนว่าทรงใช้วิธีการแบ่งแยกแล้วปกครองกับประเทศราชล้านนาไทยเด่นชัดขึ้น คือ ทรงสนับสนุนเจ้าเมืองน่าน ซึ่งไม่ได้อยู่ในกลุ่มเชื้อสายเจ้า 7 คน ให้มีอำนาจในหัวเมืองล้านนาทางฝ่ายตะวันตกเพื่อคานอำนาจ ของกลุ่มเชื้อสายเจ้า 7 คน³⁸ ดังนี้ เป็นต้น

³⁶Tej Bunnag, "The Provincial Administration of Siam From 1892 to 1915: A Study of Creation, The Growth The Achievement and The Implication for modern Siam of the Ministry of the Interior Under Prince Dumrong Rachanuphap" (Bangkok: Duangkamol Book House, 1977), p. 20-26.

³⁷สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1, หน้า 208.

³⁸ปริศนา ศิรินาม, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2516), หน้า 123.

4. การใช้กำลังทหาร พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงใช้กำลังทหารเข้ารักษาอำนาจของไทยเหนือเมืองประเทศราช และสร้างเสริมความมั่นคงของราชอาณาจักร เมื่อเจ้าเมืองประเทศราชใดมีพฤติกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลร้ายต่ออำนาจและความมั่นคงของราชอาณาจักร อย่างเช่น ประเทศราชเขมร เมื่อคราวเกิดจลาจลปี พ.ศ. 2353 สมเด็จพระอุไทยราชา เจ้าเขมรถึงกับเกณฑ์กองทัพเขมรเข้าประจำการรักษายายแดน เขมร-ไทยทุกตำบล³⁹ พร้อมกับขอกำลังกองทัพญวนเข้ามาควบคุมสถานการณ์ในเขมรด้วย⁴⁰ การจลาจลครั้งนี้เกิดจากเจ้านายเขมรแตกแยกกันเอง กล่าวคือ สมเด็จพระอุไทยราชา ทรงหวาดระแวงว่า นักองสงวนพระมหาอุปโยราช ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากไทยคิดแย่งอำนาจ สืบเนื่องมาจากเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2352 สมเด็จพระอุไทยราชาไม่ได้ลงมาเฝ้าตามธรรมเนียม เพียงแต่มอบให้นักองสงวน พระอนุชากับขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของเขมรลงมาเฝ้าแทน ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงใช้อำนาจลิดีลาชในการแต่งตั้งตำแหน่งสำคัญทางการเมืองในหัวเมืองประเทศราช โดยโปรดฯแต่งตั้งให้นักองสงวน เป็นพระมหาอุปโยราชฝ่ายหลัง นักองอ้อม เป็นมหาอุปราชฝ่ายหน้า⁴¹ และยัง

³⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, หน้า 25.

⁴⁰ "หนังสือเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาปราชญ์ เรื่องพระอุไทยราชาขอกองทัพญวนมาตั้งที่หุโธ เพชรจะมาตีพระตะบอง," หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ. 1172 เลขที่ 11/2.

⁴¹ "พระราชสาส์นถึงพระเจ้าเวียงคานม ยาลอง เรื่องพระอุไทยราชาวิวาทกับองสงวน," หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ. 1173 เลขที่ 18/1.

โปรดเกล้าให้พระยาเดโช(เม็ง)⁴² ขุนนางเขมรที่สนิทสนมเด็จพระอุไทยราชาเข้าไปอยู่ใน
กรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกา ให้ออกไปอยู่ที่
เมืองกำแพงสวายคามเดิม⁴³ ทำให้สมเด็จพระอุไทยราชาไม่พอใจ เมื่อกรุงเทพฯมี
หนังสือขอกำลังกองทัพเขมร ไปช่วยรบพม่า สมเด็จพระอุไทยราชาจึงทำเฉยเสีย
นักองสงวนพระมหาอุปราชา พระราชวงศ์เขมรที่มีจิตใจเอนเอียงมาข้างไทย เพื่อ
ให้ไทย เป็นกำลังสนับสนุนตนเอง จึงได้ปรึกษาร่วมมือกับขุนนางเขมร เกณฑ์กองทัพ
เขมรจะลงมาช่วยไทยตามคำขอ เมื่อสมเด็จพระอุไทยราชาทรงทราบ จึงสั่งจับผู้กระทำ
การเกณฑ์กองทัพ โดยไม่ได้รับพระราชโองการ ประหารชีวิต ขุนนางชั้นผู้ใหญ่เขมรถูก
จับประหารชีวิตไปหลายคน มีพระยาสังคโลกหนีเข้ากรุงเทพฯได้⁴⁴ สมเด็จพระอุไทยราชา
เกรงว่าไทยจะยกกองทัพไปรบนรธา จึงได้เกณฑ์กองทัพเขมรออกไปประจำรักษาตาม
ด่านชายแดน เขมรไทยทุกตำบลแล้วขอกองกำลังจากญวน มาควบคุมสถานการณ์เพราะ
สมเด็จพระอุไทยราชานั้น นับตั้งแต่พระเจ้าเวียงคานมายาลงตั้งจักรวรรดิได้สำเร็จ
มีอำนาจมั่นคงขึ้น พระองค์ก็ส่งเครื่องราชบรรณาการให้ทั้งไทยและญวน⁴⁵ เพื่อ

⁴² สมัยรัชกาลที่ 1 พระยาเดโช(เม็ง) ได้ทะเลาะวิวาทกับสมเด็จพระอุไทยราชา
จึงหลบหนีมาพึ่งกรุงเทพฯ สมเด็จพระอุไทยราชามีศุภอักษรมาขอตัวพระยาเดโชในฐานะผู้กบฏ
แต่รัชกาลที่ 1 ไม่พระราชทานให้ตามใจ สมเด็จพระอุไทยราชาไม่พอใจ.

⁴³ "เรื่องให้ราชทูตจำบุลพระราชสานส์และคุมเครื่องบรรณาการไปถวาย
สมเด็จพระเจ้าเวียงคาน," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ. 1173 เลขที่ 21/1.

⁴⁴ "เรื่องพระอุไทยราชาวิวาทกับองสงวน," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุ
รัชกาลที่ 2 จศ. 1173 เลขที่ 18/1.

⁴⁵ ดี.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 แปลโดย
คุณวรุณมูหา สนิทวงศ์ ณ.อยุธยา และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์, (2522), หน้า 571.

ความอยู่รอดของเขมร ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างไทยกับญวน สมเด็จพระอุไทยราชาเองมีจิตใจ เอนเอียงไปนิยมญวนมากกว่าไทย เนื่องจากในช่วงระยะเวลาที่ญวนมีอำนาจขึ้นนั้น ไทยกำลังอยู่ในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ซึ่งขณะนั้นทรง พระชราภาพมากแล้ว กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทก็เสด็จสวรรคต นอกจากนั้น สมเด็จพระอุไทยราชา อยากได้เมืองพระตะบอง ซึ่งพระบิดามอบให้ไทยผนวก เป็น อาณาจักรไทยคืน เป็นของเขมร จึงหมายจะทิ้งญวน ด้วยเหตุนี้ จึงขอกองทัพญวน เข้ามา รักษาเขมร ญวนได้ส่งกองทัพมาอยู่เกาะจินไกล เมืองพุทธไธเพชร 5,000 คน⁴⁶ สมเด็จพระอุไทยราชา อาศัยกองทัพญวนส่งหนังสือไปบีบบังคับพระยาอภัยภูเบศร์เจ้าเมือง พระตะบอง ให้ส่งตัวนักภิกษุรยาเจ้าพระยาภูเบศร์คนเก่า⁴⁷ไป เมืองพุทธไธเพชร พระยาอภัยภูเบศร์เจ้าเมืองพระตะบองมีหนังสือแจ้งไปกรุงเทพฯ

ด้วยสถานการณ์แวดล้อมและเหตุผลดังที่กล่าวมา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ภาลัยโปรดฯให้พระยาพิชัยรณฤทธิ์ พระยาราชรองเมือง หลวงสุเรนทรวิจิตร คุมกองทัพ ไปเมืองพระตะบองเพื่ออู่สถานการณ์และเจรจากับแม่ทัพญวน เมื่อกองทัพไทยออกไปถึง เมืองพระตะบองนั้น กองทัพญวนได้ถอยกลับไปข้างอ่อนแล้ว ไทยจึงตั้งทัพอยู่ที่พระตะบอง⁴⁸

⁴⁶ "เรื่องพระอุไทยราชาขอกองทัพญวนมาตั้งที่เมืองพุทธไธเพชร จะมาตี พระตะบอง." หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ. 1172 เลขที่ 11/2.

⁴⁷ สมเด็จพระอุไทยราชามีความสัมพันธ์กับ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์คน เก่ากับนักนางถิ ในฐานะบุตรเขย เนื่องจากพระเทพีของสมเด็จพระอุไทยราชาคือ นักนางเทพเป็นธิดา เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ กับ นักนางถิ

⁴⁸ "เรื่องอุไทยราชาวิวาทกับองสงวน." หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 จศ. 1173 เลขที่ 18/1.

ต่อมา พ.ศ. 2354 นักองสงวน พระมหาอุปโยราช พร้อมด้วยไพร่พลทลหมณี พระอุไทยราชาไปตั้งมั่นเตรียมเมืองกันตนเองอยู่ที่เมืองโพธิ์สัคว์⁴⁹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยามราช(น้อย)คุมกองทัพไปสมทบกับพระยาพิชัยรณฤทธิ์ ที่พระตะบอง เพื่อใกล้เกลี้ยเจ้านายเขมรที่ผิดใจกัน และให้ความคุ้มครองสถานการณ์รักษาอำนาจไทยไว้เหนือดินแดนเขมร กองทัพไทยไปถึงเมืองพระตะบอง ได้ทราบข่าวว่าสมเด็จพระอุไทยราชาตามจับพระมหาอุปโยราชจึงได้ยกกองทัพไปยังเมืองโพธิ์สัคว์ และมีหนังสือไปถึงสมเด็จพระอุไทยราชา สมเด็จพระอุไทยราชาโปรดฯ ให้ยับยั้งผู้ถือหนังสือกลับไม่ยอมรับ⁵⁰ เจ้าพระยามราช(น้อย) เห็นว่าสมเด็จพระอุไทยราชายังอาจ จึงร่วมกับนักองสงวน ซึ่งเคยขอหัวเมืองกรอกัว เมืองกรวง เมืองขลุง และเมืองบริบูรณ์ คือพระอุทัยราชาไว้เป็นเมืองขึ้นของพระองค์ แต่ไม่สำเร็จจึงขอความร่วมมือกับไทย กองทัพไทยได้เข้ายึด เมืองขลุง มโนไพร ทองเล เรนุ พร้อมทั้งได้เสียมราช⁵¹ กองทัพไทยยกลงไปเมืองพุทไธเพชร สมเด็จพระอุไทยราชาหนีไปอยู่พนมเปญ กองทัพไทยรีบตามไปพนมเปญ สมเด็จพระอุไทยราชาหนีไปพึ่งญวนที่ไซ่ง่อน⁵² กองทัพไทยขัดสนเสบียงอาหาร ประกอบกับญวนส่งกองทัพมาช่วย

⁴⁹ "เรื่องนักองสงวนหนีไปอยู่เมืองโพธิ์สัคว์" ทอสมุดแห่งชาติ,

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ. 1173 เล่มที่ 19ก./3.

⁵⁰ สมเด็จพระบรมราชดํารงราชานุญาต, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1, หน้า 153-154.

⁵¹ อิศรา จาคูประยูร, "บทบาทของไทยเกี่ยวกับเขมรในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4" (วิทยานพนธ์ปริชญ์ยามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510) หน้า 63

⁵² สมเด็จพระบรมราชดํารงราชานุญาต, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1, หน้า 155

สมเด็จพระอุไทยราชาให้กลับมาอยู่ที่อุคงมิไชย ไทยเห็นเหลือกำลังก็ถอยกลับ และให้จุดไฟเผาเมืองพนมเปญ กระพงหลวง และพุทธโศเพรเพื่อไม่ให้เป็นที่มั่นของข้าศึกได้

ต่อมา พ.ศ. 2357 ไทยส่งกองทัพไปที่โคราช เพื่อยึดดินแดนที่อยู่ระหว่างพรมแดนของมณฑลพรมเทพ และแนวภูเขาแดงเร็ก ซึ่งอยู่ห่างไกลเกินกว่ารัฐบาลเขมรที่อุคงมิไชยจะควบคุมถึง เมื่อไม่ได้รับการขัดขวางจากเขมร กองทัพไทยก็ข้ามแม่น้ำโขงไปยึดสดีเครง พ.ศ. 2358 เขมรได้ส่งกองทัพมาตีเมืองพระตะบอง จึงปะทะกับกองทัพไทยที่พระตะบอง เขมรสู้ไม่ได้จึงต้องถอยไป⁵³ เหตุการณ์สงบอยู่จนพระเจ้าเวียดนามยาลองสวรรคตใน พ.ศ. 2363

ดังที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า พระบรมราชาบายการรักษาราชอาณาจักรของไทยเหนือเขมรของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้เปลี่ยนไปจากวิธีการแทรกซึมในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มาเป็นการใช้วิธีปฏิบัติการทางทหาร แม้ว่าผลที่เกิดขึ้นยังไม่ถึงขั้นเด็ดขาดกันลงไป เพราะมีญวนเข้ามาแทรกแซง ประกอบกับไทยยังห่างศึกห่มเอยจึงไม่สามารถเสียดำสงครามปราบปรามเขมรอย่างเด็ดขาดได้ อย่างไรก็ตาม จากการใช้กำลังทหารทำให้ไทยยังคงรักษาราชอาณาจักรเหนือเมืองประเทศราชไว้ได้ ไทยสามารถผนวกพระตะบองและเสียมราฐไว้ในราชอาณาจักรไทยต่อไปโดยไทยใช้เมืองพระตะบองเป็นศูนย์กลางในการควบคุมเขมร มีกำลังกองทัพไทยประจำอยู่เพื่อควบคุมสถานการณ์และดูแลเคลื่อนไหวของเขมรด้วย

นอกจากเมืองประเทศราชเขมรแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงใช้กำลังทหารเข้ารักษาราชอาณาจักรเหนือเมืองไทรบุรี ประเทศราชทางภาคใต้ด้วย

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 165, 220.

กล่าวคือ เมื่อมีหลักฐานชัดเจนว่า เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) เอาใจไปฝากฝังกับพม่า ข้าศึก⁵⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้มีท้องตราลงไปเรียกตัว เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ให้เข้าเฝ้าเพื่อจะสอบสวนเอาความจริง แต่เจ้าพระยาไทรบุรี ไม่ได้เข้าเฝ้า⁵⁵ เมื่อโปรดฯ ให้เกณฑ์เสบียงอาหารและยุทโธปกรณ์ เพื่อเตรียมทำสงคราม กับพม่า พ.ศ. 2363 เจ้าพระยาไทรบุรีก็ไม่ส่งเข้ามาทูลเกล้าถวายตามเกณฑ์⁵⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเห็นว่าเจ้าพระยาไทรบุรี มีพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดผลร้ายคือความมั่นคงของราชอาณาจักร คือไปมีความสัมพันธ์กับศูนย์อำนาจอื่น เพื่อขอกำลังมาช่วยกันต่อสู้กับไทย หรือไปคบคิดกับประเทศอื่น เช่นพม่า ซึ่งเป็นศัตรู กับไทย ให้มารบกวณไทย พระองค์จึงโปรดฯ ให้พระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยกกองทัพ หัวเมืองปักษ์ใต้ไปตีเอาไทรบุรีไว้ในอำนาจไทยให้ลืมหินขาดใน พ.ศ. 2364⁵⁷ เนื่องจาก

⁵⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 141.

⁵⁵ "เรื่องให้พระยานคร พระยาสงขลา และพระยาไทรมาเข้าเฝ้าทูลละอองฯ, หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ. 1174 เลขที่ 8,8/ก.

⁵⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 142-143.

⁵⁷ เซอร์ จอห์น เบาริง, เมืองประเทศราชของสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ แผลงโดย นันทนา ดันติเวสส์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2528) หน้า 90.

ในขณะนั้น กองกำลังทัพเรือของพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ที่เมืองศรีนครและสตูล มีมากกว่า 150 ลำ ประกอบกับความสามารถ และประสมการณ์ของพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เกี่ยวกับราชการเมืองไทรบุรี ทำให้พระองค์เห็นชอบมอบให้พระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยกทัพไปตีเมืองไทรบุรี เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ทนไม่เกาะบึงง ไทยก็ได้ หัวเมืองไทรบุรีไว้ในปกครอง . โดยโปรดฯ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มีอำนาจสิทธิขาด ในการจัดการปกครอง เมืองไทรบุรี⁵⁸ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ตั้งให้พระยา ภัคคิรวิรัช (แสง) และพระสุนานุชิต (นุช) ผู้เป็นบุตรไปปกครองเมืองไทรบุรี⁵⁹ เมืองไทรบุรี จึงมีข้าราชการไทยปกครองเป็นครั้งแรก ตามพระราโชบายของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นับได้ว่าในรัชกาลนี้ไทยมีสิทธิขาดในการครอบครองรัฐไทรบุรี

ดังที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า การดำเนินพระบรมราโชบายรักษาอำนาจเหนือ เมือง ประเทศราชของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงใช้ทั้งวิธีการสันติและการใช้ กำลังทหาร แล้วแต่สถานะความสัมพันธ์ระหว่างกรุง เทพากับ เจ้า เมืองประเทศราชต่างๆ

การเตรียมป้องกันราชอาณาจักร

พระบรมราโชบายเตรียมป้องกันราชอาณาจักร ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สืบเนื่องมาจากสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน กล่าวคือ นอกจากถูกพม่ารุกรานแล้ว ยังมีปัญหาเกี่ยวกับญวนซึ่งมีท่าทีขยายอิทธิพล เข้าสู่ เขมร ดังกล่าวมาแล้วทำให้มีผลกระทบต่ออำนาจของไทยเหนือ เมืองประเทศราช เขมร⁶⁰

⁵⁸ "เรื่องโปรดฯ ให้พระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรม ราช มีอำนาจสิทธิขาดในการจัดการปกครอง เมืองไทรบุรี ." หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุการณ์ที่ 2 จศ. 1184 เลขที่ 10.

⁵⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 2. หน้า 124.

⁶⁰ ฎรายละเอียดยุคเพิ่มเติม เรื่องการรักษาอำนาจเหนือ เมืองประเทศราช ในมทที่ 4 หน้า 89 - 108.

ด้วยสถานการณ์ทางการเมืองเมืองดังกล่าวนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงดำเนิ
พระบรมราโชบายเตรียมป้องกันราชอาณาจักรด้านต่างๆอันได้แก่ การเตรียมกำลังคน
การปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์ การเตรียมเสบียงอาหาร การสืบข่าวการเคลื่อนไหว
ของข้าศึก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การเตรียมกำลังคน ปัญหาสำคัญของรัฐในขณะนั้นคือการขาดแคลนกำลังคน
สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีประชากรทั้งประเทศประมาณ 5,142,000 คน⁶¹
สืบเนื่องมาจาก บ้านเมืองกำลังทำสงครามกับอาณาจักรใกล้เคียงบ่อยครั้ง เช่นกับพม่า
ระหว่างพ.ศ.2310 - 2352 มีการทำสงครามกับพม่าถึง 17 ครั้ง⁶² สงครามนอกจากทำลาย
ชีวิตไพร่พลแล้วยังก่อให้เกิดความระส่ำระสายในหมู่ประชาชนด้วย เพราะ เป็นสงครามแย่งชิง
กำลังคน ทำให้ผู้ประสบความเดือดร้อนจากสงคราม ถ้าไม่ถูกกวาดต้อนไป ก็จะหลบหนี
กระจัดกระจายอยู่ตามป่า เป็นเหตุให้กำลังคนเบาบางลงนอกจากนี้ยังมีการเกิดกบฏต่างๆ เช่นกบฏ
เจ้าฟ้าเหม็น หรือการเกิดจลาจลตามเมืองประเทศราช เช่น บัคคานี ไทรบุรี เขมร ต้อง
ยกกำลังไปปราบปราม⁶³ ทำให้เกิดการสูญเสียกำลังพลไปไม่น้อย หรือการเกิดโรคร้ายแรง
ใน พ.ศ.2363 ทำให้เสียชีวิตผู้คนไปเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นสาเหตุนำไปสู่การขาดแคลนกำลังคน

ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมองเห็นความจำเป็นที่จะต้อง
รวบรวมกำลังคนให้มากขึ้น เพื่อไว้ใช้ในราชการด้วยวิธีต่างๆคือ แก้ไขปัญหาการควบคุมกำลังคน
การสักเลก การตั้งเมืองใหม่ ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไปนี้

⁶¹ จอห์น ครอว์ฟอร์ด , เอกสารของครอว์ฟอร์ด แปลโดยไพโรจน์ เกษแม่นกิจ,
หน้า 95.

⁶² สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ , ไทยรบพม่า , หน้า 394 - 650

⁶³ เพียงแข พงษ์ศิริบัญญัติ, "นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น," หน้า 36 - 98.

1.1 แก่ปัญหาการควบคุมกำลังคน ปัญหาการควบคุมกำลังคนที่เรื้อรังมานาน คือการไม่มีประสิทธิภาพ ในการควบคุมมูลนาย หรือไพร่ได้อย่างจริงจัง เนื่องจากมูลนายขาดการเอาใจใส่ควบคุมดูแลไพร่ เบียดบังไพร่ไว้ เป็นผลประโยชน์ส่วนตัว⁶⁴ ไม่นำขึ้นสังกัดในกรมกองต่าง ๆ ไพร่เองมักจะปฏิเสธการถูกสัก เลิกหมายหมู่ ด้วยวิธีการต่าง ๆ ⁶⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพยายามแก้ไข ปัญหาการควบคุมไพร่ ด้วยวิธีการประนีประนอม เพื่อมุ่งใจไพร่มิให้ปฏิเสธระบบไพร่ น้อยลง ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 ⁶⁶

1.2 การสักเลก นับตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2310 มีการสักเลกรัชกาลละครั้ง จึงมีลูกหนูน้อยที่ไม่ได้รับการสักหมายหมู่เป็นจำนวนมาก การหลบเลี่ยงไปอาศัยอยู่ตามป่า ตามหัวเมืองมีอยู่มาก ดังนั้นหลังจากที่ทรงออกกฎหมายต่าง ๆ มาใช้ในการปรับปรุงระเบียบการควบคุมไพร่ให้มีประสิทธิภาพแล้วในปีเดียวกันนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระบรมราชโองการให้ตรากฎหมายสักเลก ⁶⁷

การสักเลกในรัชกาลนี้ โปรดให้เปลี่ยนวิธีการสัก จากการให้เจ้าเมืองรับผิดชอบในการสักเลก โดยการมอบตราหรือเหล็กสักให้เจ้าเมืองนำไปสักราษฎร แล้วส่งทะเบียนทางว่าวต่อกรมการสัสดี ทำให้เกิดการเบียดบังมาเป็นการส่งข้าหลวง กองใหญ่จากกรุงเทพฯคุมกองสักเลก ไปทำการสักตามหัวเมือง หลังจากที่ทำการสัก

⁶⁴ อัญชลี สุสายัณห์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์ปริญญา-มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 172-174.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123-131.

⁶⁶ ดูเรื่องการจัดระเบียบควบคุมไพร่ บทที่ 3 หน้า 68-73.

⁶⁷ เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4, หน้า 8-41.

ในกรุงเทพฯ เรียบร้อยแล้ว เมื่อข้าหลวงกองสักไปถึงเมืองใด เจ้าเมืองจะต้องรับผิดชอบในการเกณฑ์เอาผู้คนในเมืองของคนมาสักให้มากที่สุด ฉะนั้นจำนวนเลขที่สักได้ในแต่ละเมืองจะฟ้องให้ทางกรุงเทพฯ ทราบได้ว่า เจ้าเมืองนั้น ๆ มีความรับผิดชอบต่อการมากน้อยเพียงใด⁶⁸ และการส่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ลงไปก็ควบคุมการสัก เลกจะเป็นการช่วยกระตุ้นให้เจ้าเมืองต่าง ๆ ในบังคับบัญชากระตือรือร้นที่จะเกลี้ยกล่อม เลกให้มาสักมากขึ้น การสัก เลกในรัชกาลนี้โปรดฯ ให้สักข้าเจ้าค่างกรมที่หากรมมิได้ด้วย โดยให้ยื่นบัญชีชื่อข้าหลวงกองสักทั้งสิ้น⁶⁹ การสักเครื่องหมายบนตัว เลกในรัชกาลนี้ใช้วิธีสักไว้บนหลังมือของ เลก⁷⁰

การสัก เลกทั่วราชอาณาจักร ใน พ.ศ. 2353 ความห่างไกลจากราชธานี ประกอบกับ การขาดประสิทธิภาพในการจัดระเบียบควบคุมไพร่ที่ผ่านมา ทำให้การสัก เลกประสบปัญหา ต่าง ๆ มากมาย ที่ข้าหลวงกองสักต้องแก้ไข เช่น ทะเบียนหางว่าวของกรมการเมืองไม่ตรงกับของข้าหลวงกองสัก หรือความสับสนปนเปกันระหว่างกรมต่าง ๆ ทำให้การสัก เลกแต่ละเมืองใช้เวลานานมาก

กล่าวได้ว่าการแก้ไขปัญหา การควบคุมไพร่ด้วยการผ่อนปรนให้กับไพร่ในบางกรณี และการปรับปรุงระเบียบการควบคุมไพร่ การสัก เลก นอกจากเป็นการจัดระเบียบควบคุมสังคมให้เป็นระเบียบเรียบร้อยแล้วจุดประสงค์ที่สำคัญ คือ เป็นการเตรียมพร้อมในด้านกำลังคนโดยการรวบรวมกำลังคนให้เข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรมีสังกัด

⁶⁸ "เรื่องพระยานครศรีธรรมราชขอตั้ง เมืองกลางและสัก เลก
"หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1174 เลขที่ 4:"

⁶⁹ "เรื่องให้คนลงไปสัก เลกเจ้ากรมหากรมมิได้," หอสมุดแห่งชาติ.
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1173 เลขที่ 4.

⁷⁰ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2 เล่ม 1, หน้า 67-68.

เป็นหมวดหมู่ทำให้ทราบจำนวนไพร่พลได้แน่นอน สามารถเรียกเกณฑ์ใช้ในราชการได้ทันที และมีจำนวนเพิ่มขึ้น

1.3 การตั้งเมืองใหม่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯให้ เจ้าเมืองใหญ่ ๆ ในภูมิภาคต่าง ๆ แคว้นตั้งเจ้าหน้าที่ที่มีสติปัญญาและชื่อเสียง ออกไป เกณฑ์กลุ่มราษฎร ที่อพยพหลบหนีกระจัดกระจายอยู่ตามป่าดงคอกย ให้เข้ามาตั้งบ้านเรือน ทำมาหากินตามเมืองต่าง ๆ ที่ถูกทิ้งร้างไว้ เมื่อชุมชนใดเกลี้ยกล่อมผู้คนเข้ามาอยู่ได้ มากขึ้น ก็โปรดฯให้ตั้ง เป็นเมือง ในรัชกาลนี้ได้ตั้งเมืองขึ้นใหม่หลายเมือง ได้แก่ แถบหัวเมืองลาว มีเมืองจตุรัส บำเหน็จณรงค์ ยโสธร เขมราฐ โขงเจียม เสมียน⁷² แถบหัวเมืองภาคใต้ มีเมืองศรีกรุง สทูลละวง⁷³ แถบภาคกลาง มีเมืองเขื่อนขันธ์⁷⁴ เป็นต้น

การตั้งเมืองขึ้นใหม่ จากการรวบรวมผู้คนที่ยกระจัดกระจายไปอยู่ตามป่าดง และการเข้ามาสวามิภักดิ์ของต่างชาติ นับว่าเป็นการเพิ่มพูนกำลังคน กำลังส่วย และ กำลังทหารในการรบ หรือ สนับสนุนเมืองใหญ่ ๆ ในภูมิภาคนั้นให้มั่นคงพร้อมที่จะป้องกันตนเองและราชอาณาจักรได้

⁷² เดิม วิชาญพจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2513), หน้า 404-421.

⁷³ "ร่างตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึงหลวงเทพเสนา เมืองนครศรีธรรมราช เรื่องยกเมืองศรีกรุงขึ้นกับ เมืองนครศรีธรรมราช และยกสทูลละวง ขึ้นกับเมืองสงขลา." หอสมุดแห่งชาติ, จดหมาย เหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1173 เลขที่ 2 | 6.

⁷⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, หน้า 61.

1.4 การอุปถัมภ์ชาวต่างชาติที่อพยพเข้ามาอยู่ในราชอาณาจักร

ในรัชกาลนี้ มีชาวต่างชาติพาครอบครัวเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารไม่น้อย ได้แก่ ท้าวอุปราษ เมืองนครพนม เมื่อเกิดขัดแย้งกับเจ้าเมือง ได้รวบรวมสมัครพรรคพวก ประมาณ 2,000 คนเศษ อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เมื่อ พ.ศ. 2352 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯให้ตั้งบ้านเรือน อยู่แถบคลองมหาวงศ์ เมืองสมุทรปราการ และให้สังกัดชั้นบัญชีชายฉกรรจ์เป็นจำนวน 860 คน เพื่อไว้ใช้ประโยชน์ในราชการแผ่นดิน เช่นเดียวกับพลเมืองไทย แต่ให้ท้าวอินทิสาล บุตรคนโตของ ท้าวอุปราษ เป็นปลัด เมืองสมุทรปราการ ปกครองดูแล มิให้พวกลาวถูกข่มเหง⁷⁵

นอกจากลาวแล้วก็มี มอญ อพยพจากเมือง เมาะคะมะ เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เมื่อ พ.ศ. 2358 เป็นจำนวนถึง 40,000 คนเศษ มากกว่าที่เคยอพยพเข้ามาในสมัยก่อน ซึ่งฝ่ายไทยก็รับไว้เพื่อจะได้อาศัยกำลังไว้ทำราชการเหมือนอย่างพวกมอญที่อยู่เก่า⁷⁶ มอญอพยพครั้งนี้ เข้ามาหลายทาง ได้แก่ทางด่านเจดีย์สามองค์ แขวงเมืองกาญจนบุรี

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

⁷⁶ สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี พระยาแจ้งหัวหน้ามอญที่ถูกพระเจ้ามังระแห่งพม่าเกณฑ์ให้ทำทางเตรียมเสบียงอาหาร เพื่อจะเข้าตีกรุงธนบุรี มอญได้รับความลำบาก จึงก่อการกบฏ จึงถูกพม่าปราบปรามก็หลหนีเข้ามาพึ่งไทย พระเจ้ากรุงธนบุรีรับเอาไว้ โปรดฯให้ทำราชการในกองทัพ เรียกว่ากองมอญอยู่ในความควบคุมของหัวหน้ามอญ เช่น กองมอญพระยารามัญวงศ์ กองมอญพระยากลางเมือง กองมอญภายใต้การควบคุมของพระยาแจ้ง กองมอญเหล่านี้จะทำหน้าที่ออกไปขัดค้ำทัพ คัดกำลังข้าศึก รับราชการสืบค้ำกันมา

ดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ทรงเรียบเรียง "ประวัติต้นสกุลคชเสนี" ในหนังสือลำดับสกุลคชเสนี และ เล่มที่วิสุทธิ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายมงคลคชเสนี (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ฤ.ศิริสาร, 2509) หน้า 11-14.

ซึ่ง เข้ามามากกว่าค้ำอื่น นอกจากนี้ก็ เข้ามาทางเมืองตาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเห็นความสำคัญของพวกมอญอพยพทั้งในค้ำก่าสังคน และก่าสังส่วย ถึงกับโปรดฯให้ กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์เสด็จไปคอยรับที่ เมืองนนทบุรี โปรดฯให้จัดอุปกรณ์สำหรับสร้างบ้านเรือน และเสบียงอาหารไป พระราชทานค้ำย ทางเมืองกาญจนบุรี สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ และเจ้าฟ้ากรมหลวง ทิทธิภักษณ์ศรี คุมไพร่พลเพื่อคุ้มครองมอญ พร้อมค้ำยเสบียงอาหารของ พระราชทานออกไปรับ ทางเมืองตากก็โปรดฯให้พระยาอภัยภูธรที่สมุหนายกขึ้นไปรับ

พวกมอญอพยพเหล่านี้ได้รับพระบรมราชานุญาต ให้ตั้งภูมิลำเนาในแขวงเมือง ปทุมธานี นนทบุรี และเมืองนครเขื่อนขันธ์ โดยปกครองดูแล เช่นเดียวกับพลเมืองไทย แต่โปรดเกล้าฯแต่งตั้งให้ชาวมอญเป็นหัวหน้าปกครองพวกมอญ เช่นเดียวกับพวกลาว รัฐบาลไม่เข้าไปปกครองโดยตรง⁷⁷ และโปรดฯให้มอญพวกนี้เป็นไพร่หลวงรามัญ ฝ่ายทหารสังกัดกลาโหม โดยแบ่งออกเป็น 5 กรมใหญ่ ๆ คือ กรมค้ำทองขวา มี พระยาราม เป็นเจ้ากรม กรมค้ำทองซ้าย มีพระยาเกียรติ เป็นเจ้ากรม กรมคาบ 2 มี มีพระยาอิน เป็นเจ้ากรม กรมอาทมาตขวา มีพระยารัตนจักร เป็นเจ้ากรม กรมอาทมาตซ้าย มี พระยารักษ์สงคราม เป็นเจ้ากรม⁷⁸ นอกจากกรมทั้ง 5 นี้แล้วยังมี กองมอญแยกออกเป็นกรมย่อยไปประจำอยู่ค้ำหัวเมือง เช่น กองมอญทหารปืนเมือง

⁷⁷Brian L. Foster, "Ethnic Identity of the Moms in Thailand" JSS Vol. 61 pt., 1973 p. 210

⁷⁸สุภรณ์ โอเจริญ, "ชาวมอญในประเทศไทย: วิเคราะห์ฐานะและบทบาท ในสังคมไทยตั้งแต่อยุธยาตอนกลางถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520) หน้า 96-97.

นครเขื่อนขันธ์ กองขุนเมืองนครเขื่อนขันธ์ ไม่พบหลักฐานว่าแยกไป เป็นกองย่อย เมื่อใด
สันนิษฐานว่าน่าจะตั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะหลังจาก
ไทยรบกับเขมรที่เมืองพระตะบอง พ.ศ. 2358⁷⁹ ญวนได้เตรียมพร้อมที่จะรับสถานการณ์
ซึ่งเกิดจากการใช้กำลังของไทยในเขมร โดยการสร้างป้อมที่ไซคก และขุดคลอง
2 คลอง คือ วินท์เท (Vinb-te) เชื่อมระหว่างเมืองพุทโธมาศ (ฮาเคียน) ให้
ติดต่อกันได้สะดวก ส่วนอีกคลองหนึ่ง อยู่ระหว่างเมืองวินท์อาน (Vinb-an) ของญวน
และเมืองลองเซน (Long-Sen) ของเขมร⁸⁰ การขุดคลองทั้ง 2 นี้ จะทำให้ญวน
ยกทัพเรือเข้ารุกรานไทยสะดวก

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเห็นว่าบริเวณปากน้ำระหว่าง
กรุงเทพากับแขวงเมืองสมุทรปราการ เหมาะที่จะเป็นเมืองหน้าด่านมืองกันข้าศึกรุกราน
ทางทะเลและกรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาท ได้สร้างป้อมปราการไว้ยังไม่เสร็จ
เรียบร้อย จึงโปรดฯให้ไปสร้างเมืองขึ้นเรียกว่า นครเขื่อนขันธ์ สร้างป้อมปราการ
ที่เมืองสมุทรปราการอีก 4 ป้อม ที่เกาะกลางน้ำอีก 2 ป้อม⁸¹ ในปีเดียวกันนี้
มอญได้อพยพเข้ามามาก โปรดฯให้พวกมอญใหม่ลงไปอยู่เป็นกองกำลังรักษาเมือง
พร้อมทั้งตั้งกรมการเมืองไว้ทุกตำแหน่ง⁸²

⁷⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, หน้า 68.

⁸⁰ Mourra, Le Royaume de Cambodge อ้างถึงใน ธิดา จาคูประยูร
“บทบาทของไทยเกี่ยวกับเขมรในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
แผนกวิชาประวัติศาสตร์ มัธยมศึกษาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510) หน้า 65.

⁸¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2,
หน้า 153.

⁸² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2 เล่ม 1, หน้า 205.

ฉะนั้นกองมอญ กองย้อย เช่นกองมอญทหารปืนเมืองนคร เขื่อนขันธ
กองหุ่น เมืองนครเขื่อนขันธ คงจะตั้งขึ้นในครั้งนี้ด้วย

กล่าวได้ว่าการลัก เลก การเกลี้ยกล่อมราษฎร เข้ามาตั้งถิ่นฐานท่ามาหากิน
ความเมืองที่ทิ้งร้างไว้ ตลอดจนการรับอุปถัมภ์ชาวต่างชาติที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร
อย่างดี ล้วนแต่เป็นความพยายามรวบรวมกำลังคน เพื่อเตรียมพร้อมไว้ เป็นกำลังราชการ
ในการป้องกันและส่งเสริมความมั่นคงของราชอาณาจักร แม้ไม่พบหลักฐานฝ่ายไทยที่
แสดงถึงจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น แต่จากบันทึกของจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford)
ทูตอังกฤษที่อินเดีย ซึ่งเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทยในรัชกาลนี้ เมื่อ พ.ศ. 2364
ได้กล่าวถึงจำนวนประชากรราชอาณาจักรไทย ที่แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มขึ้นของประชากร
ไว้ว่า "...จำนวนประชากรในกรุงสยาม มิได้ลดลงหรืออยู่คงที่ แต่ตรงกันข้ามกลับ
เพิ่มขึ้น..."⁸³

2. การปรับปรุงยุทธศาสตร์ ในการเตรียมป้องกันราชอาณาจักรนั้น

แผนยุทธศาสตร์ทางทหาร เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ที่จะต้องกำหนดให้เหมาะสม
กับสถานการณ์ทางการ เมืองระหว่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งโดยมาก
จะเป็นการกำหนดยุทธศาสตร์ เพื่อทำสงครามกับหม่ามืองกันการรุกรานจากหม่าแล้ว ยังมี
การแข่งขันอำนาจกับญวน ซึ่งสร้างจักรวรรดิได้ เป็นปีกแผ่นดินและแผ่นดินโพธิ์ เข้าสู่เขมร อาจ
ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของราชอาณาจักรทางด้านนี้ได้

⁸² สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2 เล่ม 1, หน้า 205.

⁸³ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่กิจ,
หน้า 130.

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้ปรับปรุงยุทธศาสตร์การป้องกันราชอาณาจักรให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยกำหนดออกเป็น 2 เขตใหญ่ ๆ คือ การปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์เพื่อป้องกันนอกเขตพระนคร และการปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์เพื่อป้องกันในเขตพระนคร ซึ่งจะนำมาพิจารณารายละเอียดต่อไปนี้

2.1 การปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์นอกพระนคร เนื่องจากเมื่อ พ.ศ. 2352 พม่ายกทัพมารุกรานหัวเมืองภาคใต้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้ส่งกองทัพออกไปตั้งรับศึกพม่า ตามหัวเมืองต่าง ๆ ทางภาคใต้ เพื่อสกัดทัพพม่าดังที่เคยทำกันมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกา แต่ในครั้งนี้ แผนยุทธศาสตร์ดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จ ไม่สามารถช่วยเมืองกลางได้ทันเวลาที่ เนื่องจาก หัวเมืองทางภาคใต้ไม่เข้มแข็ง ขาดการเตรียมพร้อมทางด้านอาวุธยุทธโปกรณ์ และเสบียงอาหาร⁸⁴ ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดฯ ให้ปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์ในทุกภาค ดังนี้

2.1.1 การปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์ภาคใต้ เนื่องจากเมืองกลางซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญ ได้ถูกพม่าทำลายเสียหายมากไม่สามารถจัดตั้งให้เป็นเมือง

⁸⁴ “สำเนาใบบอกพระยานครศรีธรรมราช เรื่องส่งพม่าที่จับได้เข้ามายังกรุง”

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครศรีธรรมราชที่ 2 จศ. 1171 เลขที่ 2/1-2/2.

หน้าด่านได้เหมือนเดิม ภายในเวลา 3-4⁸⁵ ปี ประกอบกับสถานการณ์ทางหัวเมืองภาคใต้ ไม่น่าไว้วางใจ เนื่องจากเมืองประเทศราชมลายู มักจะก่อจลาจล และมีข่าวการเคลื่อนไหวในทำนองร่วมมือกับศูนย์อำนาจอื่นรุกรานไทยเสมอ⁸⁶

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดฯ ให้ปรับปรุงแก้หัวเมืองยุทธศาสตร์ในภาคใต้ ด้วยการให้ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพัทลุง ซึ่งเป็นหัวเมืองใหญ่ มีกำลังพล เมืองมากทำหน้าที่เป็นผู้นำในการสร้างเสริมความเข้มแข็งของหัวเมืองภาคใต้ ให้สามารถป้องกันราชอาณาจักร และควบคุมประเทศราชมลายูด้วย⁸⁷ โดยการยกเมืองศรีช้างเผือกซึ่งแต่เดิมอยู่ในควบคุมของเมืองสงขลา ไปอยู่ในควบคุมของเมืองนครศรีธรรมราช และให้ปรับปรุงเมืองศรีช้างเผือกเป็นที่ตั้งกองกำลังของเมืองนครศรีธรรมราชทางด้านชายทะเลตะวันตก ให้เข้มแข็งเพื่อจัดตั้งเป็นเมืองหน้าด่านทางทะเลแทนเมืองกลาง ด้วยการให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เลือกสรรผู้ที่มีความสามารถออกไปเกลี้ยกล่อมรวบรวมผู้คนที่ยลหนีพม่าไปอยู่ตามป่าดง ให้กลับเข้ามาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินในเมืองศรีช้างเผือก และโปรดฯ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช เอาเหล็กและเงินค่าวัสดุมาทำการก่อสร้างเรือขึ้นใช้

⁸⁵ "เรื่องหนังสือหมื่นศักดิ์พลเสพ เจ้ากรมกับพระยานคร เรื่องขอรับตั้งเมืองกลาง," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเทศีย์ชกาลที่ 2 จศ.1174 เลขที่ 3

⁸⁶ "เรื่องคำให้การอายุงะสาคนของพม่า เรื่อง เหตุการณ์ในพม่าและพม่า ยกทัพมาตีมลายู," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเทศีย์ชกาลที่ 2 จศ.1172 เลขที่ 5

⁸⁷ "เรื่องยกเมืองศรีช้างเผือกขึ้นเมืองนครายกสกุลละงูขึ้น เมืองสงขลา," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเทศีย์ชกาลที่ 2 จศ.1173 เลขที่ 2/10

ในราชการ⁸⁸ ต่อมาในปี พ.ศ.2361 โปรดฯให้เกณฑ์เลกเมืองนครและเมืองพัทลุง
ไปช่วยค่อเรือลาดตระเวณที่เมืองศรี⁸⁹ สำหรับใช้ลาดตระเวณณริ เวณปากน้ำเมืองศรี
พ.ศ. 2366 โปรดฯให้ค่อเรือรบเพิ่มอีก 98 ลำ⁹⁰

ส่วนทางเมืองสงขลา โปรดฯให้พระยาสงขลา(เทียนจ้อง) จักเจ้าหน้าที่
ไปเกลี้ยกล่อมผู้คนสมัครพรรคพวกเข้าไปตั้งบ้านเรือนทำมาหากินที่เมืองสตูล ละงู
ซึ่งถูกละทิ้งไว้ตั้งขึ้น เป็นเมืองใหม่ ใช้เป็นที่ตั้งกองกำลังของเมืองสงขลาทางชายทะเล
ตะวันตก เพราะหากปล่อยเมืองสตูลให้ร้าง ข้าศึกจะยึกได้ง่าย ทำให้ข้าศึกสะดวก
ในการตั้งทัพสกัดกองกำลังจากส่วนอื่นของไทยมิให้ไปช่วยกันได้⁹¹

นอกจากนี้โปรดฯให้เมืองพัทลุงไปตั้งกองกำลังที่ปะเหลียน รักษาปากน้ำ
ปะเหลียน กองกำลังเมืองไชยาไปตั้งอยู่ที่ปากลาว กองกำลังเมืองไทรบุรีไปตั้งอยู่ที่ปะลิส
กองกำลังเมืองตะกั่วทุ่งไปตั้งที่เมืองภูรา ให้ทุกเมืองพัฒนาฐานกำลังของตนเองให้มั่นคง
พร้อมที่จะต่อสู้ข้าศึกที่ยกมารุกรานราชอาณาจักรได้ทันที โปรดฯให้สร้างเรือรบเพิ่มขึ้น

⁸⁸.. เรื่องมอบเหล็กหมัน เรือให้พระยานครคุมออกมา และให้จ่ายเงินผูกมัดมือจีน
เป็นค่าแรงทำขวัญ," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1172 เลขที่ 3

⁸⁹.. เรื่องโปรดฯให้พระองค์อมรินทร์ออกมารักษาโรคพระยานคร และช่วยราชการ
ทัพพม่า," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1180 เลขที่ 4

⁹⁰.. เรื่องขมอกเมืองนคร เรื่องค่อเรือรบใช้ในราชการทัพศึก,"
หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1185 เลขที่ 2

⁹¹.. เรื่องตั้งหลวงยกกระบัตร เมืองตะกั่วทุ่งเป็นผู้รั้งเมืองกลาง,"
หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1173 เลขที่ 2/2

สำหรับใช้ในราชการ ตามที่คั้งกองกำลังต่าง ๆ ทางภาคใต้ (ดูตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 การก่อสร้างในหัวเมืองภาคใต้ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พ.ศ.	จำนวน เรือ	ประเภทของ เรือ	หมายเหตุ
2361	200 ลำ	เรือรบ เรือลาดตระเวน	ใช้รักษาเมืองศรี
2366	98 ลำ	เรือรบ เรือลาดตระเวน	ใช้รักษาเมืองศรี
2366	42 ลำ	เรือรบ	ใช้รักษาปากน้ำสุล ละงู
2366	10 ลำ	เรือกรรเชียง 2 ชั้น	ใช้รักษาปากน้ำปะลิส

ที่มา คัดแปลงมาจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1173 เลขที่ 2/6

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1180 เลขที่ 4

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1185 เลขที่ 6

กล่าวได้ว่าตั้งแต่ พ.ศ.2361 ความพร้อมของกองกำลังทางเรือในภาคใต้ของไทยมีตั้งแต่ เมืองศรีถึงปะลิส และตลอดแนวชายทะเลตะวันตก ได้รับความปรับปรุงให้มีฐานที่คั้งกองกำลังอยู่ตลอดแนว

2.1.2 การปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์ทางทิศตะวันตก เมืองยุทธศาสตร์ในภาคนี้มีหลายเมืองที่สำคัญคือ กาญจนบุรี เพชรบุรี ราชบุรี เป็นต้น แต่ที่ปรากฏหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปรับปรุงใหม่คือ เมืองราชบุรี ซึ่งคั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง ทรงเห็นว่าไม่เหมาะสมในทางยุทธศาสตร์ เพราะมีแม่น้ำกั้นอยู่ข้างหลังเมือง ทำให้เสียเปรียบข้าศึก ในการถอยทัพจะทำให้ช้า ฉะนั้นใน พ.ศ. 2360 จึงโปรดฯให้ย้ายเมืองราชบุรีไปคั้งบนฝั่งตะวันออก ให้แม่น้ำอยู่ข้างหน้า

เป็นคูเมืองขนาดใหญ่ป้องกันข้าศึก⁹²

2.1.3 การปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์ทางทิศเหนือ กรณีเกี่ยวกับการปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์ทางทิศตะวันตก คือโปรดฯให้ย้ายเมืองตาก ซึ่งเดิมมีแม่น้ำอยู่ข้างหลัง เช่นเดียวกับเมืองราชบุรี จึงโปรดฯให้ไปสร้างใหม่จากฝั่งตะวันตก ไปตั้งที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำอิง เพื่อให้แม่น้ำเป็นคูเมืองป้องกันข้าศึกเช่นกัน⁹³

2.1.4 การปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเกรงว่าญวนจะขยายอิทธิพลเข้าไปยังหัวเมืองลาว เหมือนในเขมร จึงโปรดฯให้ปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์ในแถบนี้ โดยโปรดฯให้เมืองนครราชสีมา ควบคุมดูแลในภูมิภาคนี้ และโปรดฯให้ตั้งเมืองใหม่ในแถบนี้เพิ่มขึ้น⁹⁴ เพื่อให้เป็นกองกำลังสนับสนุนเมืองนครราชสีมา

ฉะนั้นแผนยุทธศาสตร์การตั้งรับข้าศึกนอกเขตพระนคร ซึ่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกาจะเน้นที่การอาศัยกองกำลังจากส่วนกลางยกไปรับยับยั้งข้าศึกตามจุดยุทธศาสตร์ต่าง ๆ นั้น เมื่อถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง โดยเน้นการสร้างหัวเมืองยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ให้มั่นคงให้อยู่ในสภาพที่พร้อมจะป้องกันราชอาณาจักรได้อย่างถาวร หรือสามารถป้องกันตนเองได้ ก่อนที่กองทัพจากกรุงเทพฯจะเข้าไปสนับสนุน

⁹² ศรี อมาตยกุล, จังหวัดราชบุรีภูมิประเทศและสภาพทั่วไป (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2509), หน้า 31-32.

⁹³ ศรี อมาตยกุล, "จังหวัดตาก" ใน จังหวัดตากและอธิบายระยะทางล่องลำน้ำปิงตั้งแต่เชียงใหม่ถึงปากน้ำโพ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กติกาศประเสริฐ, 2501), หน้า 26.

⁹⁴ ตูรายละเอียดยุทธศาสตร์การตั้งเมืองใหม่ หน้า 112

2.2 การปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์ในเขตพระนคร :

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์นอกเขตพระนครแล้ว ก็ได้ปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์ในเขตพระนครด้วย เนื่องจากทรงตระหนักถึงภัยจากการรุกรานทางทะเล โดยเฉพาะจากญวน การปรับปรุงยุทธศาสตร์การป้องกันราชอาณาจักรจึงมุ่งไปในการป้องกันทางทะเลมากขึ้น โดยโปรดฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาดานบุรีรักษ์เป็นแม่กอง จัดสร้างเมืองขึ้นที่ปากลัด ใน พ.ศ. 2357 โดยคัดเอาท้องที่กรุงเทพฯ และเมืองสมุทรปราการมารวมกันสร้างเป็นเมืองขึ้น คือ เมืองนครเขื่อนขันธ์ที่ตั้งเมืองนี้เหมาะที่จะเป็นเมืองหน้าด่านป้องกันข้าศึกทางทะเล เพราะตั้งอยู่ไม่ไกลและไม่ไกลทะเลเกินไป กว่าข้าศึกจะมาถึงเมืองนี้ก็มีเวลาเตรียมตัว โปรดฯ ให้สร้างป้อมปราการไว้ถึง 8 ป้อม⁹⁵ สำหรับป้องกันข้าศึก ป้อมเหล่านี้มีกำแพงถึงกัน ภายในป้อมสร้างเป็นคลังเสบียง คลังศาสตราวุธ และโรงพักกองทหาร⁹⁶ ข้างหลังเมืองทำกำแพงล้อมรอบ ค้างขึงฉาง ศาลาเก็บเครื่องศาสตราวุธพร้อม ที่ริมแม่น้ำทำหุ่นสายโซ่ขึงกันแม่น้ำป้องกันข้าศึก⁹⁷

⁹⁵ ป้อมปราการ ทั้ง 8 นี้จะสร้างอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา 5 ป้อม คือ ป้อมแผลงไฟฟ้า ป้อมมหาสังหาร ป้อมศัสตราวุธ ป้อมจักรกริต ป้อมพระจันทร์ - พระอาทิตย์ สร้างบนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา 3 ป้อม คือ ป้อมปู่เจ้าสมิงพราย ป้อมปีศาจสิง และป้อมราชู

⁹⁶ ชาญชัย วรรณวงศ์, "การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่า เฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร (พ.ศ. 2310-2397)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2527) หน้า 230-231.

⁹⁷ ขจร สุขพานิช, "เอกสารการทูตเกี่ยวกับเซอร์เจมส์รูท" ใน ข้อมูล - ประวัติศาสตร์: สมัยบางกอก (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 146.

ส่วนที่กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯให้สร้างป้อม
ปราการเพิ่มขึ้นอีกหลายป้อม ให้ปรับปรุงป้อมเดิมให้มั่นคง⁹⁸

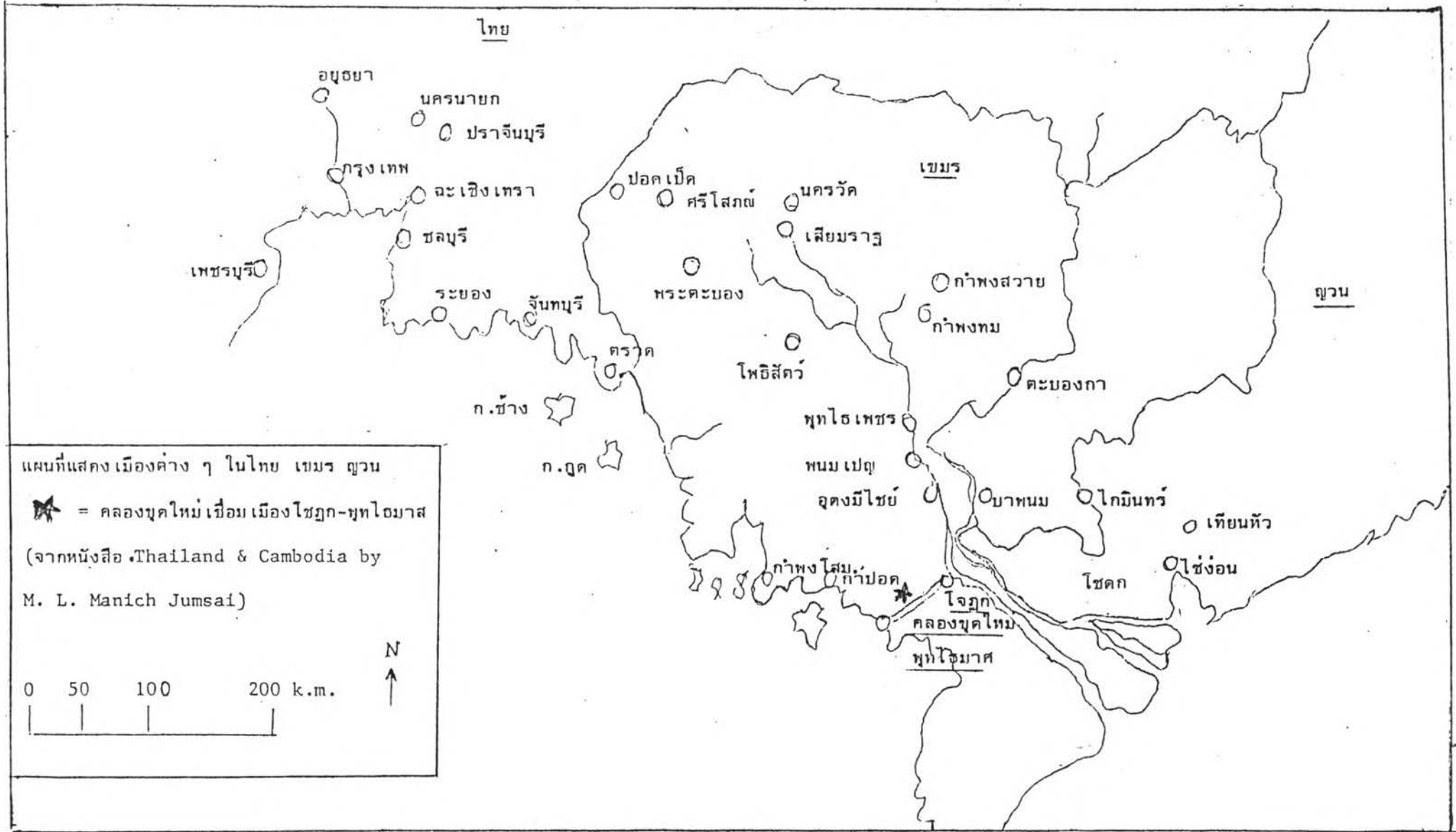
ต่อมาเมื่อญวนสร้างป้อมที่เมืองไซคก และบุคคลองเชื่อมระหว่างเมืองไซคก
กับทะเลสาบเขมรและเมืองพุทไธมาศ(ฮาเคียน) คลองหนึ่ง (ดูแผนที่ หน้า 124)
กับเชื่อมเมืองวินทอานของญวนกับเมืองลองแซนของเขมรอีกคลองหนึ่ง ถ้าหากญวนบุคคลอง
สำเร็จก็จะช่วยให้ญวนยกทัพเรือเข้าสู่อ่าวไทยได้สะดวกขึ้น พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย จึงเพิ่มความเข้มแข็งมั่นคงในการป้องกันทางทะเลมากขึ้น
ทรงเห็นว่าเมืองสมุทรปราการยังไม่มีที่ป้องกันมั่นคงพอ จึงโปรดฯให้พระเจ้าลูกยาเธอ
กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์⁹⁹ กับเจ้าพระยาพระคลัง(ดิศ บุนนาค)¹⁰⁰ เป็นแม่กองจัดสร้าง
เมืองสมุทรปราการให้มีป้อมปราการสำหรับป้องกันข้าศึกให้มั่นคง เมืองสมุทรปราการจึงมี
ป้อมปราการ 6 ป้อม ทุกป้อมมีกำแพงถึงกัน มีตึกดินเก็บเครื่องศาสตราวุธและฉางข้าวไว้
ในป้อมหรือ ๗ กันนั้นก็โปรดฯให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นศักดิ์พลเสหบุคคลองลัดหลัง-
เมืองนครเขื่อนขันธ์ มาทะเลคคลองคาลาว ทำให้ระยะทางไปนครเขื่อนขันธ์ใกล้ขึ้น¹⁰¹

⁹⁸ บ.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์. ประวัติศาสตร์ไทย-
สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-3 พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการ
คณะรัฐมนตรี, 2523), หน้า 155-156.

⁹⁹ รัชกาลที่ 3 แห่งราชวงศ์จักรี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹⁰⁰ พระยาสุริยวงศ์โกษา(ดิศ บุนนาค) ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาพระคลัง พ.ศ.
2364 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้เลื่อนเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์

¹⁰¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2 เล่ม 2, หน้า 171-173.

3. การเตรียมอาวุธยุทโธปกรณ์ การเตรียมมืองกันราชอาณาจักรของ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือการเตรียมอาวุธ ยุทโธปกรณ์ โปรดฯให้เจ้าเมืองกำชัยเจ้าหน้าที่ให้คอยสำรวจจำนวน และสภาพของ วาุธให้ใช้การได้อยู่เสมอ¹⁰² และให้แจ้งให้ทางกรุงเทพฯทราบ ถ้าหากไม่พอเพียง จะพระราชทานออกมาให้¹⁰³

นอกจากนี้ทรงจัดซื้ออาวุธเพิ่มมากขึ้น จะเห็นได้จากทรงสั่งซื้อจากชาวตะวันตก ที่มีโมครันต์กับไทย ซึ่งมีโปรตุเกสที่มากำช่วยจัดซื้อปืนคาบศิลา 400 กระบอก¹⁰⁴ ชาวอังกฤษที่เกาะหมาก ช่วยจัดซื้ออาวุธให้ไทยเสมอมา จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็น พระอภัยวานี¹⁰⁵ กับพระกะบิณฑพานิช¹⁰⁶

¹⁰².. เรื่องกฎประทวนให้แก่พระบริรักษ์ภูเบศร์ เป็นพระยานครศรีธรรมโคกราช ว่าด้วยการรักษาบ้านเมือง," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเทศราชการที่ 2 จศ.1173 เลขที่ 1ก/2

¹⁰³.. เรื่องหนังสือเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าเมืองกรมการ ให้เตรียมกองทัพรับศึกหม่า," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเทศราชการที่ 2 จศ.1173 เลขที่ 11/1 .

¹⁰⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าพระยาจักรีสุเรนทรราชา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 2, หน้า 60-61.

¹⁰⁵.. เรื่องร่างตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีถึงพระอภัยวานี เจ้าทรัพย์เมือง เกาะหมากเรื่องส่งของค้าง ๆ," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเทศราชกาลที่ 2 จศ.1173 เลขที่ 8

¹⁰⁶.. เรื่องร่างตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึงพระกะบิณฑพานิช เมือง เกาะหมากเรื่องส่งเสบียงอาหารและอาวุธในราชการรบหม่า," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเทศราชกาลที่ 2 จศ.1178 เลขที่ 9

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระราชประสงค์
 อาวุธปืน ทำให้ชาวตะวันตกชาติต่าง ๆ นำเอาปืนเข้ามาถวายเป็นบรรณาการ เมื่อ
 ต้องการจะเข้ามาสร้างสัมพันธไมตรีและค้าขายกับไทย เพราะการนำปืนเข้ามาถวาย
 โดยตรงนั้น นอกจากผู้ถวายจะได้รับสินค้าตอบแทนพอคุ้มราคามันแล้ว ยังได้รับสิทธิให้
 จำหน่ายสินค้าอื่นได้อีก¹⁰⁷ บางครั้งถ้าเป็นที่พอพระราชหฤทัยมาก ๆ จะได้รับ -
 พระราชทานบรรดาศักดิ์ด้วย ดังที่คาร์โลส มานูเอล คา ซิลเวลร่า (Carlos
 Manuel da Silveira) ชาวโปรตุเกสที่ได้รับแต่งตั้งจากเจ้าเมืองมาเก่าให้เข้ามาเป็น
 กงสุลโปรตุเกส ประจำอยู่ที่กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2363 ได้นำอาวุธเข้ามาถวายเกล้า
 ถวาย¹⁰⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นหลวง
 อภัยพานิช¹⁰⁹ กับคืนแสนห่อค้าชาวอเมริกันที่เข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2364
 นำปืนคาบศิลาเข้ามาถวายเกล้าถวาย 500 กระบอก และนำอาวุธมาขายให้ 2 ครั้ง
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็น หลวงภักดี¹¹⁰
 จอห์นครอว์ฟอร์ด ชุดอังกฤษจากอินเดีย เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี พ.ศ. 2364 นำปืน
 คาบศิลา 500 กระบอก ปืนใหญ่สำหรับตั้งประจำป้อมปราการ 20 กระบอก เข้ามาถวาย
 แล้ถวาย ยังได้นำปืนคาบศิลา 150 กระบอกถวายกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และมอบ

¹⁰⁷ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด แปลโดย ไพโรจน์ เกษมณกิจ,
 หน้า 149.

¹⁰⁸ จาซิปได้ โจเซ่ โตนาสซิเมนโต โมวร่า, ความสัมพันธ์ของโปรตุเกสกับประเทศ
 สยาม, แปลโดย เศษุตรนที, แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี,³
 (กันยายน , 2510): 58-59.

¹⁰⁹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ 2 เล่มที่ 2, หน้า 70-71.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน,

ให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) อีก 100 กระบอก¹¹¹

ฉะนั้นกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงตระเตรียมความพร้อมด้านอาวุธด้วยการกำชับให้เจ้าเมืองดูแลสำรวจอาวุธอยู่เสมอ และจัดซื้ออาวุธไว้ใช้ในราชการเพิ่มขึ้น จากการสร้างสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ และพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้แก่ผู้ถวายป็นเป็นบรรณาการ ให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ ทำให้ได้ปืนจากชาวต่างประเทศมาเตรียมไว้ใช้ในราชการมากขึ้น

4. การเตรียมเสบียงอาหาร การเตรียมเสบียงอาหารของ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นการเตรียมสำหรับทำสงครามป้องกันราชอาณาจักร และการทำสงครามในดินแดนอื่น จึงเน้นการเตรียมเสบียงอาหารด้วยการเก็บเสบียงอาหารไว้ตามหัวเมืองยุทธศาสตร์ ภายในราชอาณาจักรด้วยวิธีการต่าง ๆ คือ โปรดฯ ให้เจ้าเมืองกรมการไปชักชวนราษฎรเข้ามาตั้งบ้านเรือนและทำไร่ทำนา สะสมเสบียงอาหารไว้ใช้ในยามศึกสงคราม¹¹² พร้อมกับพระราชทานโคกระบือให้ราษฎรเป็นกำลังในการทำนา ให้เจ้าเมืองกรมการสร้างยุ้งฉางให้แข็งแรงกว้างพอที่จะเก็บข้าวค่านา และข้าวจัดซื้อไว้จ่ายแก่กองทัพ¹¹³ และให้ทำบัญชีควบคุมข้าวเปลือกในฉางหลวงทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองต่าง ๆ ที่มีฉางหลวงตั้งอยู่¹¹⁴ โดยมีพระบรมราชโองการให้ตรวจสอบ

¹¹¹ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด แปลโดย ไพโรจน์ เกษมมั่นคง, หน้า 192.

¹¹² "เรื่องยกเมืองศรีสุราษฎร์ เมืองนครฯ ยกสุล ละงู ขึ้นเมืองสงขลา," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ. 1173 เลขที่ 2/10.

¹¹³ "เรื่องพระอุไทยราชาออกกองทัพยามมาตั้งที่หุโธ เพชรจะมาตีพระตะบอง ให้เตรียมรับศึก," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุในรัชกาลที่ 2 จศ. 1172 เลขที่ 11/2

¹¹⁴ "เรื่องข้าหลวงรังวัดนาจะออกโฉนดตราแดง," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุในรัชกาลที่ 2 จศ. 1173 เลขที่ 12.

จำนวนข้าวในฉางให้ทราบจำนวนที่แท้จริง ดังปรากฏข้อความในจดหมาย เหตุว่า

ข้าว เปลือกเป็นกระชู่ราชการ สำหรับ เป็นเสมียงไพร่พล
ทะแกลั้วทหารจ่ายราชการแผ่นดิน เป็นอันมาก ข้าวเก่าคงฉาง
เมืองราชบุรี เมืองกาญจนบุรี เมืองชัยนาท เมืองนครสวรรค์
มีอยู่เป็นอันมากนั้น ให้มหาดไทย กลาโหม มิตราแดงข้าหลวง
กำกับด้วยกรมฯ ออกไปตรวจข้าวในฉางดวงชั้นสุครให้รู้จำนวน¹¹⁵

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดฯ ให้ส่งข้าหลวง
ออกไปรั้งวัดที่นาใหม่ จักการ เรื่องการครอบครองกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ให้รัดกุม
เพื่อป้องกันการทะเลาะวิวาท เรื่องการแย่งที่ห้ามาหากินหรือกรรมสิทธิ์ในการครอบครอง
ที่ดินของราษฎร และที่สำคัญคือทรงมีพระราชประสงค์ให้ราษฎรใช้ที่ดินทำมาหากิน
ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ร้างว่างเปล่า จะเห็นได้ว่าพระองค์โปรดฯ ให้
เวนคืนที่นาของข้าราชการ เจ้านาย เจ้าเมืองกรมการและราษฎรที่ไม่ได้ทำนานั้น
เพื่อจะได้ให้ผู้อื่นทำต่อไป¹¹⁶ ให้ได้ข้าวเพิ่มขึ้นไม่ใช่ปล่อยให้ที่นากร้างว่างเปล่า
เพราะเจ้าของไม่มีกำลังพอที่จะทำได้

ด้านการขนส่งเสมียงอาหาร พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้
สำรวจและปรับปรุงเส้นทางขนส่งเสมียงอาหารบำรุงกองทัพได้รวดเร็วขึ้น ดังจะเห็นได้จาก
การปรับปรุงเส้นทางขนส่งเสมียงอาหารจากเมืองราชบุรี อันเป็นที่ตั้งยุ้งฉางของหลวง ส่งไป
เมืองกาญจนบุรี ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่าน แต่เดิมขนส่งทางเรือใช้เวลา 7-8 คับ จึงหันมา

¹¹⁵ "เรื่องโปรดฯ ให้มหาดไทย กลาโหมชั้นสุครข้าวในฉาง."

หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุในรัชกาลที่ 2 จศ.1176 เลขที่ 16/ก.

¹¹⁶ "เรื่องข้าหลวงรั้งวัดนาจะออกโฉนดตราแดง." หอสมุดแห่งชาติ
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1173 เลขที่ 12.

สำรวจเส้นทางบกแล้วคิดเส้นทางใหม่ ทำให้ย่นระยะเวลาเหลือเพียง 3 คืน¹¹⁷
ด้วยวิธีนี้ทำให้การขนส่งเสบียงอาหาร สามารถทำได้ทั้งทางบกและทางเรือ

กล่าวได้ว่าการจัดเตรียมเสบียงอาหารบำรุงกองทัพ ตลอดจนการขนส่งได้รับการปรับปรุงอย่างดี ด้วยการส่งเสบียงอาหารไปเก็บไว้ตามฉางข้าวหลวงในหัวเมืองยุทธศาสตร์ที่ตั้งอยู่ตามเส้นทางเดินทัพ และปรับปรุงเส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองที่ทำหน้าที่ส่งเสบียงอาหารบำรุงกองทัพ กับเมืองชายแดนหน้าด่านให้สะดวกรวดเร็ว แสดงให้เห็นถึงจุดประสงค์ในการเตรียมเสบียงอาหารเพื่อเตรียมพร้อมในการป้องกันราชอาณาจักร และเตรียมทำสงครามในดินแดนอื่น เช่น เตรียมสะสมเสบียงอาหารขึ้นฉางไว้ที่ปราจีนบุรี ซึ่งเป็นเมืองชายเขตราษฎร์ธานีที่สามารถลำเลียงเสบียงอาหารไปยังเมืองพระตะบองฐานทัพของไทยได้

5. การเตรียมด้านการสืบข่าว

การสืบข่าวความเคลื่อนไหวของฝ่ายศัตรู ได้ถูกต้องแน่นอนและรวดเร็ว จะทำให้การกำหนดแผนการรบ และการเตรียมป้องกันข้าศึกศัตรู เป็นไปอย่างรอบคอบและถูกต้อง ถ้าหากฝ่ายสืบข่าวขาดประสิทธิภาพ ย่อมส่งผลเสียหายต่อราชการ เป็นอย่างมากดังตัวอย่างความสำคัญของการสืบข่าวที่เห็นได้ชัดคือ เมื่อครั้งสมัยพระเจ้าเอกทัศทำสงครามกับพม่า พ.ศ. 2302 ไทยได้จัดกองทัพรับศึกพม่ายึดเส้นทางและกระจายกำลังเกินความจำเป็น¹¹⁸ อาจชี้ให้เห็นว่า การสืบข่าวผิดพลาด กองกำลังทหารใช้ประโยชน์ได้ไม่เต็มหน่วยทุกกอง

¹¹⁷ "เรื่องส่งตัวหม่อมสายหยุด หม่อมเจ้านิฤมล และหม่อมเจ้าสมพงษ์ กับบ่าวไพร่ 50 คน ที่ต้องเกณฑ์มาในกองทัพให้กลับกรุงเทพฯ" ทอสมุเดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1182 เลขที่ 11

¹¹⁸ ไทยไปตั้งรับพม่าที่เชียงใหม่ แต่พม่าเข้ามาทางเมืองทวาย โปรดดู "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" ใน แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 4 (กันยายน 2513): 37-38.

แต่การสืบข่าวครั้งศึก 9 ทศ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การสืบข่าว
ศึกคงถูกต้องแน่นอน ดังปรากฏว่ากองกำลังทุกฝ่ายนำไปใช้ประโยชน์ได้เต็มที่ แสดงให้เห็น
ถึงความสำคัญของประสิทธิภาพในการ เครียมหาข่าว

การสืบหาข่าว จะมีประสิทธิภาพมากหรือน้อยเพียงใด มีปัจจัยหนึ่งย่อมขึ้นอยู่กับ
การจัดระบบการสืบหาข่าว ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงจัดระบบ
การสืบหาข่าวดังนี้

5.1 มอบให้หน่วยลาดตระเวนสืบข่าว โดยโปรดฯให้เจ้าพระยาจักรี
เจ้าพระยาอัครมหาเสนา มีหนังสือสั่งกำชับเจ้าเมืองในสังกัดจัดหน่วยลาดตระเวน ทั้งทาง
บกและทางเรือ ตามความเหมาะสม คอยตรวจหน้าด่านชายแดน ทั้งกลางวันกลางคืน
และคอยสืบข่าว เช่น โปรดฯให้พระยาเพชรบุรี พระยาชุมพร พระยานครศรีธรรมราช
(น้อย) จัดกองเรือลาดตระเวนสืบข่าวพม่าทางทวายและมะริด¹¹⁹ โปรดฯให้หลวงวิจิตร
สงคราม ผู้ช่วยราชการเมืองฉะเชิงเทราออกสืบราชการ เมืองไชยง่อน¹²⁰ หากกรมการ
เมืองผู้ใดประมาทไม่จัดหน่วยลาดตระเวนออกสืบหาข่าว จะมีความผิดต้องได้รับโทษตาม
พระราชกำหนด¹²¹

5.2 การสืบหาข่าวจากเฉลย โปรดฯให้กองลาดตระเวนที่คอยตรวจตรา
หน้าด่านชายแดน จับคนฝ่ายตรงกันข้าม ส่งเข้าไปกรุงเทพฯ เพื่อซักถามสืบข่าวการเคลื่อนไหว

¹¹⁹.. เรื่องกฎประทวนให้แก่พระบริรักษ์ภูเบศร์ เป็นพระยาศรีธรรมโศกราชว่าด้วย
การรักษาบ้านเมือง," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1173 เลขที่ 1ก/2

¹²⁰.. เรื่องรายงานว่าด้วยการรับพระยาช้างสำคัญในรัชกาลที่ 2,"
หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1174 เลขที่ 21

¹²¹.. เรื่องกฎประทวนให้แก่พระบริรักษ์ภูเบศร์ เป็นพระยาศรีธรรมโศกราช,"
หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1173 เลขที่ 1ก/2.

ของฝ่ายข้าศึก คังคราวที่จับอายงะสาคนะองนำมาชกถามทำให้ได้ทราบความเคลื่อนไหวของหม่าที่ชักชวนมลายูมาตีไทย¹²² จับได้อายงะนิอายงะสรวยเอ นำมาชกถามทำให้ได้ทราบว่าหม่าเตรียมตัวที่ทวายจะมาตีไทยใน พ.ศ. 2363¹²³ ทำให้ไทยเตรียมพร้อมในการรับศึกหม่าด้านหัวเมืองยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ตามเส้นทางเดินทัพของหม่าอย่างพร้อมเพรียง ในขณะที่เดียวกันก็สามารถจับหม่าที่ถูกส่งไปชักชวนญวนตีกรุงเทพฯ ได้ จะเห็นว่าข่าวความเคลื่อนไหวของข้าศึกเหล่านี้ เป็นประโยชน์ต่อการ เตรียมการป้องกันราชอาณาจักรของไทย เพราะทำให้เตรียมตัวได้ถูกต้อง และดำเนินพระบรมราโชบายการเมืองระหว่างประเทศได้เหมาะสมกับสถานการณ์ ดัง เช่นกรณีหัวเมืองมลายู โดยเฉพาะไทรบุรีที่ไทยตัดสินใจใช้กองกำลังผนวกเข้ากับราชอาณาจักร เสียก่อนที่ไทรบุรีจะอาศัยกองกำลังชาติอื่น เข้ามาก่อกวนไทย เป็นต้น

5.3 การสืบหาข่าวจากพ่อค้าที่ไปค้าขายต่างแดน ในรัชกาลนี้

ไทยมีเรือเดินทะเล เพื่อค้าขายกับต่างแดนเพิ่มมากขึ้น ทำให้มีโอกาสสืบข่าวการเคลื่อนไหวของหม่าและญวน ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น เช่น จินลิมหอย ชาวเมืองกลาง ไปค้าขายที่มีนิงพบเรือหม่าจึง เข้ายึดเรือ ค้นเรือได้หนังสือถึงพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ให้เป็นกบฏต่อไทย¹²⁴ ทางด้านญวน หลวงภักดี (นายบุญมี) มหาดเล็ก ได้นำเรือไปค้าขายที่เมืองญวน

¹²².. เรื่องคำให้การของอายงะสาคนะอง เรื่องเหตุการณ์ในหม่า และหม่ายกมาตีมลายู," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1172 เลขที่ 5.

¹²³ เรื่องหนังสือและคำให้การ เรื่องพระเจ้าอังวะป่วยแลสวรรคต," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1181 เลขที่ 12.

¹²⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, หน้า 141.

เป็นประจำปีละ 3 লা¹²⁵ ได้นำข้าวญวนสร้างป้อมปราการที่เมืองไซคก และซุดคหลง เชื่อมระหว่างเมืองไซคกทะเลถึงเมืองพุทโธมาศ มากราบบังคมบุล พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทำให้สามารถป้องกันภัยจากญวนได้ถูกต้อง โดยโปรดฯ ให้สร้างป้อมปราการที่เมืองสมุทรปราการอย่างมั่นคง เพื่อเป็นเมืองหน้าด่านป้องกันการรุกรานจากศัตรูที่มาจากทะเล

5.4 จักรกอบมณฑลออกไปสืบหาข่าวในแดนพม่า นอกจากมอบหมายหน้าที่การสืบข่าวให้กับเจ้าเมืองคามหัวเมืองชายแดนต่าง ๆ แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังใช้พวกมอญเข้าไปหาข่าวในดินแดนพม่าอีกด้วย เพราะพวกมอญสามารถเข้าไปในดินแดนพม่าสะดวก ซึ่งจะทำให้ได้ข่าวการเคลื่อนไหวของพม่าถูกต้องแน่นอนยิ่งขึ้น ดังเช่น กองมอญอาทมาศ ตระเวนด่านเข้าไปสืบข่าวในพม่าลึกเข้าไปถึงเมืองเยทางเหนือของเมืองทวายจับได้ขุนนางพม่าผู้เชิญตราลงมาเตรียมทัพตีเมืองทวาย ทำให้ทราบข่าวว่าพม่าเตรียมจะยกทัพมาตีไทย พ.ศ. 2363 ซึ่งสอดคล้องกับคำให้การของเชลยพม่า คือ อายะนะนิอายะสรวยเอ ซึ่งจับได้ที่เมืองเมาะคะมะ ทำให้ไทยเตรียมป้องกันราชอาณาจักรไว้ทุกด้าน ซึ่งพม่าก็คงทราบข่าวการเตรียมตัวรับศึกของไทยอย่างแน่นอน เนื่องจากพม่าก็จับเอาคนไทย แยก กะ เหยี่ยงไปสืบหาข่าวเช่นกัน จึงไม่ได้ยกมาตีไทยตามที่เตรียมการ หรือตามข่าวที่สืบทราบมา

กล่าวได้ว่า ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สามารถสืบข่าวเกี่ยวกับกิจการต่างประเทศที่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างความมั่นคงของราชอาณาจักรได้ในปริมาณที่กว้างขวางขึ้นกว่าสมัยก่อน ที่จะสืบข่าวเกี่ยวกับพม่าเข้าศึกเป็นส่วนใหญ่

¹²⁵- เรื่องสืบเหตุการณ์ในเมืองญวน จศ. 1183" หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เล่มที่ 4 หลวงภักดีเป็นพ่อค้าเอกชนของไทยที่ส่งเรือสินค้าไปขายที่เมืองญวนซุดญวนได้เพราะมารดา เป็นคนพุทโธมาศ.

ในรัชกาลนี้จะสืบข่าวการเคลื่อนไหวกิจการต่างประเทศทั้งฝ่ายพม่า และญวน โดยการจัดหน่วยการสืบข่าวหลายรูปแบบประกอบกัน เพื่อให้ได้ข่าวที่ถูกต้องแม่นยำ กล่าวคือนอกจากการจัดหน่วยลาดตระเวนออกสืบข่าว และจับเชลยพม่ามาสอบถามความเคลื่อนไหวของข้าศึก การอาศัยพวกมอญเข้าไปสืบข่าวในพม่าอย่างที่เคยปฏิบัติกันมาในสมัยก่อนแล้ว ในรัชกาลนี้ยังอาศัยความร่วมมือจากพ่อค้าที่เดินทางไปมาค้าขายในภูมิภาคนี้ช่วยสอดส่องดูแลสืบข่าวกิจการต่างประเทศอีกด้วย ทำให้ได้ทราบข่าวการเคลื่อนไหวรวดเร็วทันต่อเหตุการณ์ ดังเช่น ข่าวการเคลื่อนไหวของพม่า มลายู และญวน ที่พม่าชักชวนเกลี้ยกล่อมให้ช่วยกันตีไทย ไทยจึงสามารถกำหนดนโยบายเพื่อแก้ไขและป้องกันปัญหาได้ทันทั่วทั้ง

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน มีลักษณะเป็นไปในทางขัดแย้งกัน กล่าวคือ นอกจากถูกพม่ารุกรานแล้วยังมีปัญหาค้างขันอำนาจกับญวนในดินแดนเขมร (ดังกล่าวมาแล้วในเรื่องการรักษาอำนาจเหนือเมืองประเทศราช)¹²⁶

ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะต้องดำเนินพระบรมราโชบายสร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ทั้งลักษณะที่เป็นความขัดแย้งและเป็นมิตร แล้วแต่สถานการณ์ทางการเมือง ในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงดำเนินพระบรมราโชบายสร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศอย่างสุ่มรอบคอบ ด้วยวิธีการต่าง ๆ คือ วิธีการทำสงคราม วิธีการทางการทูต และวิธีการค้า ดังจะกล่าวรายละเอียดดังนี้คือ

1. วิธีการทำสงคราม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่าตลอดมา เป็นไปในลักษณะของการทำสงครามซึ่งกันและกัน เนื่องจากทั้งไทยและพม่าตระหนักดีว่า ถ้าสามารถ

¹²⁶ อรรถาธิบาย เรื่องการรักษาอำนาจเหนือเมืองประเทศราช หน้า 89-108.

เข้าไปมีอิทธิพลเหนือฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไค้ย้อม เป็นที่มาแห่งการเพิ่มพูนอำนาจทรัพย์สินและผู้คน อันจะทำให้อาณาจักรอื่น ๆ ในภูมิภาคนี้ยอมอ่อนน้อมสวามิภักดิ์คือคน ไทยกับพม่าจึงทำ สงครามกันมาก¹²⁷ กว่า ทำสงครามกับชาติอื่นใดในประวัติศาสตร์ของราชอาณาจักร เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขึ้นครองราชย์ พ.ศ. 2352 พม่าก็ยกมาตี หัวเมืองภาคใต้ชายทะเลตะวันตก กวาดทรัพย์สินผู้คนไปเป็นจำนวนมาก ทำให้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ต้องเตรียมพร้อมในด้านกำลังกองทัพทั้งนอกและ ในเขตพระนครเพื่อเตรียมทำสงครามกับพม่าตลอดมา แม้ว่าพม่าจะส่งหนังสือมาขอเป็น ไมตรีเมื่อ พ.ศ. 2356 พระองค์ก็ไม่ทรงเชื่อถือเนื่องจาก พม่าไม่เคยรักษาไมตรีไว้ ได้ตลอด¹²⁸ คอยหาโอกาสรุกรานเมื่อไทยมีปัญหาภายใน เช่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกาเสด็จสวรรคตได้เพียง 2 เดือน ก็ยกทัพมาตีหัวเมืองภาคใต้ของไทย และเป็นไปตามที่ทรงคาดการณ์ไว้ เพราะใน พ.ศ. 2363 ไทยเกิดโรคระบาด ประชาชน ล้มตายกันมาก ก็ได้ทราบข่าวว่าพม่าเตรียมจะมาตีไทย¹²⁹ ไทยจึงเตรียมการป้องกัน การรุกรานของพม่า ตามหัวเมืองยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ไว้อย่างเข้มแข็ง พม่าคงจะทราบข่าว การเตรียมพร้อมของไทย เพราะพม่าก็มีการสืบข่าวการเคลื่อนไหวของไทยเช่นกัน¹³⁰ โดยการจับกะเหรี่ยงที่อยู่ตามชายแดนไทยพม่าไปสืบข่าว จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พม่าไม่กล้า เสี่ยงยกทัพเข้ามารุกรานไทย ประกอบกับ ค่อมพม่าต้องประสบปัญหาทางการเมืองภายใน

¹²⁷ ดูรายละเอียดในสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า.

¹²⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, หน้า 52-54

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130-131.

¹³⁰ "เรื่องหนังสือคำให้การ เรื่องพระเจ้าอังวะช่วยและสวรรคต,"

พม่า เองและ เกิดปัญหาทำอังกฤษ¹³¹ ส่งผลให้ความสัมพันธ์ในลักษณะการทำสงคราม ระหว่างไทยกับพม่า ยุติลง ในช่วงปลายรัชกาลทำให้ไทยมีโอกาสแก้ปัญหาทางญวนได้มากขึ้น

2. วิธีการทูต การสร้างความสัมพันธ์ไมตรีด้วยวิธีการทางการทูตในสมัยรัชกาลนี้ จะเห็นได้ชัดจากความสัมพันธ์กับญวน ซึ่งพระเจ้าเวียงคนามยาโลงที่เคยล็กย เข้ามาอยู่ในเมืองไทย สามารถรวบรวมอำนาจตั้งเป็นจักรวรรดิได้เข้มแข็งขึ้น ในปลายสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ค่อยมาได้เข้าแทรกแซงการเมืองในเขมรเมืองประเทศราชของไทย ทำให้ในรัชกาลนี้ไทยกับญวนต้องแข่งขันอำนาจกันในดินแดนเขมร แต่ทั้ง 2 ฝ่ายยังคงรักษาสัมพันธไมตรีกันโดยใช้วิธีการทางการทูต ทั้ง ๆ ที่การแข่งขันกันมีอำนาจในเขมรทำให้ญวนกับไทยต้องมี เรื่องที่จะต้อง เจรจาความ เมืองกันด้วย เรื่อง เขมร เกือบถึงขั้นปฏิบัติการทางทหารกันในเขมร¹³² แต่ขณะนั้นญวนออกจะได้เปรียบไทย เพราะ การติดต่อระหว่างญวนกับเขมรไปมาสะดวก ญวนคุ้นเคยกับภูมิประเทศมากกว่า และญวนสามารถผูกน้ำใจสมเด็จพระจุไทยราชา เจ้าผู้ครอง เขมรไว้ในอิทธิพลญวนได้แล้ว ประการสำคัญที่สุดไทยยังพะวงอยู่กับการทำสงครามกับฝ่ายพม่าที่ยังวางใจไม่ได้ว่าจะเข้ามารุกรานไทยอีก เมื่อใด พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงใช้วิธีการทูตยุติความขัดแย้ง ด้วยอาศัยสัมพันธ์ไมตรีอันดีต่อกันที่มีสืบมา จะเห็นได้จากการส่งทูตไปเจรจากรือเมืองเขมร และการมีพระราชสาส์นไปบาระหว่างกรุงเทพฯกับญวน ตั้งแต่ พ.ศ. 2353-2356 ในพระราชสาส์นได้ตอบจะเป็นไปในทำนองมิตรที่ดี ที่มีความห่วงใยกันและกัน แต่แฝงไว้ด้วย

¹³¹ ศ.จ.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2 แปลโดย คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ และคนอื่น ๆ, หน้า 721-724.

¹³² "เรื่องพระจุไทยราชาขอกองทัพญวนมาตั้งที่เมืองพุทไธเพชรจะมาตีพระตะบอง," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเทศรัชกาลที่ 2 จศ.1172 เลขที่ 11/1.

ชั้น เชิงทางการ เมืองทั้งสี่ ดังปรากฏข้อความในพระราชสาส์นของพระเจ้าเวียงคนาม
 ยาลองว่า

“ณวนเห็นไทยกำลังอยู่ในเวลาทำการพระบรมศพ และมีศึก
 สงคราม ณวนซึ่งอยู่ใกล้เขมร และเห็นว่าการของไทยก็เหมือนการ
 ของณวน จึงได้ขึ้นบารองจับเหตุการณ์ความขัดแย้งในเขมรไว้”¹³³

ฝ่ายไทยนั้น เมื่อสมเด็จพระอุไทยราชา หนีไปไซ่ง่อน ก็ยกกองทัพตามไป ณวนส่ง
 พระราชสาส์นมาบอกว่า ไทยก็มีพระราชสาส์นตอบไปว่า “ไทยเห็นณวนอยู่ในระหว่างทุกข์
 ด้วยศึกทาย เขาพระราชมารดาสวรรคต จึงไม่ยอมรับกวนให้ณวนต้องลำบาก”¹³⁴
 ดังนี้ เป็นต้น

กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับณวน ได้ใช้วิธีการทูตรักษา -
 สัมพันธไมตรีกัน ในลักษณะการใช้กุศโลบายทางการทูต เพื่อรักษาผลประโยชน์ทางการเมือง
 ของตนในดินแดน เขมรมาตลอดรัชกาล อย่างไรก็ตามแม้ว่าณวนจะแข่งขันอำนาจกับไทยใน
 ดินแดนเขมร แต่ทั้ง 2 ประเทศยังรักษาความสัมพันธ์ทางการทูตไว้ตลอดรัชกาล

3. วิธีการค้า การสร้างความสัมพันธ์ทางการค้ากับต่างประเทศ ในสมัย
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ 2 ประการคือ การสร้างความ
 ความสัมพันธ์ทางการค้า เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับรัฐ เพื่อนำไปใช้จ่ายในการทำนุบำรุงบ้านเมือง
 และเพื่อซื้ออาวุธปืนจากชาวตะวันตก

¹³³ เรื่องพระราชสาส์นพระเจ้าเวียงคนาม ยาลองต่อว่า เรื่องไทยเกณฑ์กองทัพเขมร
 ไปทางไซ่ง่อนและอธิบายเรื่องเจ้าเมืองไซ่ง่อนยกทัพไปรักษาเมืองเขมร.” หอสมุดแห่งชาติ,
 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1173 เลขที่ 19

¹³⁴ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์
รัชกาลที่ 5, หน้า 235-237.

การสร้างความสัมพันธ์ทางการค้าเพื่อเพิ่มรายได้ของรัฐ ส่วนใหญ่จะเป็น การติดต่อค้าขายกับประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย โดยเฉพาะการค้ากับจีนโดยผ่านระบบ บรรณาการ ซึ่งไทยทำมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก¹³⁵ เพราะการแอบแฝงไปกับบรรณาการที่ส่งไปถวายจักรพรรดิจีน พวกขุนนางเงินย่ำเกรง ไม่กล้าเบียดเบียน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเจริญรอยตามโดยส่ง บรรณาการไปให้จีน แม้บางครั้งคณะทูตไปได้รับอุปสรรคเกิดอุบัติเหตุ ในระหว่างเดินทาง ทางฝ่ายจีนเห็นลำบาก ได้บอกกล่าวว่าจะไม่ต้องส่งบรรณาการไปบ่อยก็ได้ แต่พระองค์ ก็ยังส่งไป เพื่อจะได้ผลประโยชน์ทางการค้าต่างประเทศด้วย อีกอย่างหนึ่ง แม้ว่าจะ เชื่อกันว่า ไทยสร้างสัมพันธ์ไมตรีกับจีน เพื่อผลประโยชน์ทางการค้า แต่จุดมุ่งหมาย ทางการเมืองก็มีอยู่ คือไทยสร้างความสัมพันธ์กับจีนเพื่อชิงมหาอำนาจจีน เพื่อผลทาง การเมืองกับอาณาจักรอื่น เช่น ญวน พม่า ซึ่งเคยตกอยู่ในอำนาจของจีน ไทยไม่เคย ทำสงครามกับจีน จึงใช้การค้าและการส่งบรรณาการสร้างความสัมพันธ์กับจีนสืบต่อกันมา

ต่อมาจีนกวาดค้นต่างชาติที่จะเข้าไปค้าขายที่จีนมากขึ้นประเทศต่าง ๆ ก็ทำ การค้ากับจีน โดยผ่านระบบบรรณาการ¹³⁶

อย่างไรก็ตามจากการสร้างความสัมพันธ์กับจีนทำให้ไทยได้รับผลประโยชน์ทางการ ค้ามากขึ้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงขยายเมืองท่าหัวเมือง ทำการค้ากับจีนเพิ่มอีกเมืองหนึ่งคือ เมืองสงขลา โปรดฯให้เป็นตัวแทนทำการค้าระหว่าง

¹³⁵ สิบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย แปลโดย กาญจนี ละอองศรี, หน้า 161.

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน,

หัวเมืองภาคใต้กับจีน¹³⁷ ในรัชกาลนี้ ไทยใช้วิธีซื้อสินค้าตามเมืองท่าหัวเมือง
ทั้งทางภาคใต้และภาคตะวันออกของอาณาจักรซึ่งเพิ่มขึ้นมาก ด้วยราคาถูกลงแล้วส่งไป
ขายที่เมืองจีนในราคาที่สูง ทำให้ไทยได้กำไรมาก เช่นซื้อพริกไทยหาบละ 120 -
140 บาท นำไปขายหาบละ 270-300 บาท¹³⁸ รัฐจึงได้กำไรจากการค้าต่างประเทศ
มาก

สำหรับเมืองท่าอื่น ๆ ในเอเชีย ยังมีการค้ากับปัตตาเวีย สิงคโปร์ มะละกา
ปีนัง เป็นต้น โดยเฉพาะที่สิงคโปร์มีความเจริญขึ้นมาก นับแต่ปี พ.ศ. 2363 การค้ากับ
เมืองท่าสิงคโปร์ได้ขยายทางด้านสินค้าและปริมาณ มีเรือสินค้าจากไทย 2 ลำ มาค้าขาย
ที่สิงคโปร์ นอกจากนี้ก็ยังมีเรือสำเภากลวงซึ่งตามปกติจะแล่นตรงไปกัลกัตตาหรือบอมเบย์
จะแวะที่ท่าเรือสิงคโปร์เพื่อขายสินค้าประเภทดินบุก พริกไทย และน้ำตาล ในปลายรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เรือสินค้าไทยที่ไปค้าขายสิงคโปร์เพิ่มจำนวนมากขึ้น
คือ พ.ศ. 2366 เรือสำเภาไทยไปค้าที่สิงคโปร์เพิ่มขึ้นเป็น 27 ลำ พ.ศ. 2367
เพิ่มเป็น 44 ลำ¹³⁹ จากปริมาณจำนวนเรือที่เพิ่มขึ้นแสดงให้เห็นว่าการค้าต่างประเทศ
ของไทยขยายตัวมากขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และคงจะทำกำไร
ให้รัฐได้มากพอสมควร

¹³⁷ วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น"
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2522), หน้า 47.

¹³⁸ Sir Thomas Stamford Raffles, ed, The Mission to Siam Hue
the Capital of Cochin-China in the Year 1821-1822 (From the Journal
of the late George Finlayson, with a memoir of the author, London:
John Murray Albemarle Street, 1826), p. 257.

¹³⁹ วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,"
หน้า 50.

นอกจากไทยจะให้ความสำคัญต่อการค้าทางเรือกับสิงคโปร์เป็นพิเศษแล้ว ในรัชกาลนี้ยังทำการค้ากับเมืองท่าอื่น ๆ ตามหมู่เกาะแถบช่องแคบมะละกา สุมาตรา ตลอดจน เมืองท่าแถบชายฝั่งตะวันตกของอินเดีย ได้แก่ สุริต บอมเบย์ และเบงกอล เรือสินค้าไทยไปค้าขายประมาณปีละ 30-40 ลำ¹⁴⁰ การค้าทางเรือระหว่างไทยกับแหลมมลายู ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ใน พ.ศ. 2363 ไทยได้เปรียบดุลการค้าอย่างมาก¹⁴¹

ไทยยังขยายกิจการค้าไปตามเมืองท่าของเขมร เช่น เมืองกัมปงโสม ญวน เช่น ฮาเตียน ไซ่ง่อน โดยการนำสินค้าจากจีน อินเดีย ยุโรป ไปขาย แล้วนำสินค้าจากเมืองท่าเหล่านี้ไปขายในจีน¹⁴² การค้ากับเขมรและญวนไม่ค่อยรุ่งเรืองนัก จะเห็นได้จากการใช้ขนาดเล็ก และมีจำนวนน้อย อาจเนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร และญวนไม่ค่อยราบรื่นนั่นเอง อย่างไรก็ตามจากการสร้างความสัมพันธ์ทางการค้ากับประเทศต่าง ๆ ดังกล่าว ทำให้รัฐได้รายได้มาทำนุบำรุงบ้านเมืองมากขึ้น

นอกจากนี้ไทยยังได้ติดต่óc้าขายกับชาวตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษ โปรตุเกส และอเมริกา การค้าขายกับชาวตะวันตกในรัชกาลนี้ ทรงมีวัตถุประสงค์เพื่อติดต่óc้าขาย อาวุธปืนเป็นสิ่งสำคัญ (ดูรายละเอียดเรื่องการสะสมอาวุธปืนหน้า 125) ทั้งนี้เพราะขณะนั้นไทยมีการค้ากับเมืองท่าใกล้เคียงเพิ่มขึ้นอย่างกว้างขวางคืออยู่แล้ว เรือที่เดินทางค้าขายก็มีจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงไม่ทรงเห็นประโยชน์ที่

¹⁴⁰ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด แปลโดย ไพโรจน์ เกษมบัณฑิต, หน้า 1081109.

¹⁴¹ Henry Burney, Burney Papers. Vol III. pp. 187-189 อ้างใน วราภรณ์ ทินานนท์ "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า 53.

¹⁴² Sarasin Viraphol, Tribute and Profit-Sino-Siam Trade 1652-1853, p. 203.

ไทยจะได้จากชาวตะวันตกในด้านสินค้า อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ไมตรีทางการค้ากับชาวตะวันตกในขณะนั้น ส่งผลทางการเมืองของไทยหลายประการกล่าวคือ ช่วยสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างไทยกับอังกฤษ ในเรื่องเมืองไทรบุรีสืบเนื่องจากไทยผนวกรัฐไทรบุรี เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) หนีไปพึ่งอังกฤษ ไทยเกรงว่าอังกฤษจะช่วยไทรบุรี ตีเอาไทรบุรีคืน อังกฤษก็เกรงว่าไทยจะยกกองทัพคิดตีเอาเจ้าพระยาไทรบุรี เข้าไปถึง เกาะปีนัง เขตเช่าของอังกฤษ ต่างฝ่ายต่างก็เตรียมตัวกันอย่างเต็มที่¹⁴³

จากการที่ไทยและอังกฤษ ได้เปิดความสัมพันธ์ทางการค้าต่อกัน ทำให้อังกฤษได้เห็นว่าไทยไม่เป็นอันตรายอันใดต่ออังกฤษ และยังได้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของไทยที่อังกฤษควรทำการค้าด้วย¹⁴⁴ ทำให้อังกฤษพยายามดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบไม่เข้าแทรกแซงทางการเมืองของไทย เพื่อรักษาไมตรีกับไทยไว้ก่อน

กล่าวได้ว่า การสร้างความสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศ ด้วยวิธีการค้าของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับประเทศต่าง ๆ ทั้งในเอเชียและชาวตะวันตก ทำให้การค้าขยายตัวมากขึ้น รัฐมีรายได้จากการดำเนินกิจการค้าต่างประเทศ คือรัฐสามารถเก็บภาษี และได้กำไรจากการค้า รัฐจึงมีรายได้นำไปสร้างความมั่นคงของราชอาณาจักร

ผลจากการดำเนินพระบรมราโชบายต่างประเทศ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงดำเนินพระบรมราโชบายต่างประเทศ ด้วยวิธีการต่าง ๆ นับตั้งแต่การรักษาอำนาจเหนือเมืองประเทศราช การปรับปรุงหัวเมือง

¹⁴³ ตี.จี.อี ซอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 แปลโดย คุณวราวุฒยพา สนิทวงศ์ ณ. ออยุธยา และคนอื่น ๆ, หน้า 572.

¹⁴⁴ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารจอห์นครอว์ฟอร์ด แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, หน้า 138-139.

ยุทธศาสตร์ การเตรียมพร้อมในค้ำอาวุธยุทธโปกรณ์ เสริมอาหาร กำลังคน การสืบข่าว ตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศ พระบรมราโชบายดังกล่าวนี้ ส่งผลช่วยสร้าง เสริมความมั่นคงให้กับราชอาณาจักรหลายประการ อาจสรุปได้ดังนี้

1. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงประสบความสำเร็จไม่น้อย ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในเมืองประเทศราช ให้สงบเรียบร้อย ทำให้ไทยยังคงรักษา เมืองประเทศราชไว้ได้ดั้งเดิมทั้งหมด แม้ว่าอำนาจของไทยในเขมรจะลดลงไปบ้าง เนื่องจากการแทรกแซงของญวน แต่เขมรก็ยังคง เป็นประเทศราชของไทยดั้งเดิม¹⁴⁵

นอกจากรักษาเมืองประเทศราชไว้ได้แล้ว ยังมีอำนาจเหนือเมืองประเทศราช บางเมืองเพิ่มขึ้น เช่น โปรรคาให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นผู้สำเร็จราชการ เมืองไทรบุรี ใน พ.ศ. 2364¹⁴⁶ นับเป็นครั้งแรกที่เมืองไทรบุรี ปกครองโดยคนไทย

ส่วนปัตตานี หลังจากที่ทรงแยกเป็น 7 หัวเมือง . แล้วก็สงบตลอดรัชกาล ส่วนเมืองกลันตัน ตรังกาฏู และเปรัก ก็ยังขึ้นอยู่กับไทยเช่นเดิม

สำหรับ เมืองประเทศราชภาคเหนือ นับได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้รับความสำเร็จในการผูกใจเจ้าเมืองประเทศราชล้านนาไทย ให้จงรักภักดี เช่น เดิม

¹⁴⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์มาลา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1, หน้า 218-224.

¹⁴⁶ "เรื่องโปรรคาให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นผู้สำเร็จราชการ เมืองไทรบุรี," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ. 1184 เลขที่ 10

จะเห็นได้จาก เมื่อ พ.ศ. 2364 เมืองสิบสองปันนา เชียงรุ้งมาขอซื้อช้างเพื่อจัดเป็นเครื่องบรรณาการให้กับหม่า พระยาน่านไม่ยอมขาย จนกว่าจะแจ้งเรื่องให้กรุงเทพฯทราบ เมื่อกรุงเทพฯ อนุญาตจึงยอมขายให้¹⁴⁷

2. หัวเมืองใหญ่ ๆ และหัวเมืองยุทธศาสตร์ ได้รับการสร้างเสริมให้เข้มแข็งขึ้น แต่หลักฐานที่จะชี้ให้เห็นถึงผลทางด้านนี้ไม่เด่นชัดทุกภาค เนื่องจากสมัยนั้นไม่มีสงครามใหญ่ ๆ แต่พอจะประเมินได้จากผลงานของหัวเมืองภาคใต้ กล่าวคือ เมื่อคราวพม่าตีหัวเมืองภาคใต้ในปี พ.ศ. 2352 หัวเมืองภาคใต้ไม่เข้มแข็งปล่อยให้พม่าเข้ายึดเมืองปล้นเอาผู้คนและทรัพย์สินได้ง่าย ๆ กำลังอาวุธยุทธโปกรณ์ก็ไม่พร้อม¹⁴⁸ แต่หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองท่งหลวงร่วมกันปรับปรุงหัวเมืองยุทธศาสตร์ให้เข้มแข็ง และจัดตั้งเมืองหน้าด่านขึ้นดังที่กล่าวแล้ว กองกำลังเมืองนครศรีธรรมราช คงเข้มแข็งขึ้นจะเห็นได้จากการที่กองทัพเมืองนครศรีธรรมราช สามารถเข้ายึดครองเมืองไทรบุรีได้อย่างเด็ดขาด ใน พ.ศ. 2363

3. จากการสร้างความสัมพันธ์ทางการค้ากับต่างประเทศทั้งในเอเชียและชาวตะวันตก ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทำให้การค้าขายคึกคักมากขึ้น โดยเฉพาะการค้ากับต่างประเทศ เนื่องจากในรัชกาลนี้ เปิดสัมพันธ์ทางการค้ากับประเทศต่าง ๆ มากขึ้น เป็นผลที่รัฐมีรายได้จากการดำเนินการค้าต่างประเทศ ในรูปของภาษี และกำไรจากการค้าต่างประเทศ เป็นเงินประมาณ 2 ล้านบาท นับเป็นรายได้ 2 ส่วน ใน 5 ส่วน ของรายได้ทั้งหมดของรัฐ¹⁴⁹ รายได้เหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่รัฐนำไปสร้างความมั่นคงของราชอาณาจักร

¹⁴⁷ ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 10. "พงศาวดารเมืองน่าน"

(กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, 2500) หน้า 57-58.

¹⁴⁸ "เรื่องสำเนาในบอกพระน่านนครศรีธรรมราช เรื่องส่งพวกพม่าที่จับได้เข้ามายังกรุง." หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ.1182 เลขที่ 10

¹⁴⁹ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด แปลโดย ไพโรจน์ เกษมณีกิจ, หน้า 123-124.

นอกจากนี้การสร้างความสัมพันธ์กับประเทศต่าง ๆ ในเอเชียและชาวตะวันตก ทำให้ไทยสามารถซื้อทาสอาวูบีนได้สะดวกและมีปริมาณมากขึ้น ที่สำคัญก็คือ ทำให้ไทย ได้อาศัยพ่อค้าเหล่านี้คอยให้ข่าวกิจการต่างประเทศ ดังเช่น จีนลิมหอย ที่ทำการค้า ระหว่างเกาะหมากกับ เมืองถลาง ได้จับ เรือพม่าที่ส่งพระราชสาส์นจากพม่าถึงพระยาไทรบุรี ชวนให้พระยาไทรบุรี เป็นกบฏต่อไทย หรือ ครอว์ฟอร์ด ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการอยู่ที่

สิงคโปร์ ไทยเรียก "การะหัด" ได้บอกข่าวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพม่ากับ อังกฤษ¹⁵¹ หรือ หลวงภักดี มหาดเล็ก พ่อค้าที่เดินทางไปค้าที่เมืองญวนจะบอกข่าว การเคลื่อนไหวของญวนให้ทราบ¹⁵² ไทยจึงทราบข่าวได้ทันต่อเหตุการณ์ได้ดีกว่า ราชสำนักอื่นใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้¹⁵³

¹⁵⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 141.

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 162.

¹⁵² "เรื่องลิมเหตุการณ์ในเมืองญวน จศ. 1183", ทอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จศ. 1183 เลขที่ 4.

¹⁵³ นิตยา มาฬังพงศ์, "การค้าระหว่างประเทศ และระบบเศรษฐกิจภายใน ประเทศ" เก็บความจาก Ammar Siamwalla: Foreign Trade and Domestic Economy in Siam (1820-1855). Mimeograph, จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ 2: 3 (เมษายน, 2518) หน้า 61.

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในบทนี้ สามารถสรุปออกมาเป็นแผนภูมิได้ดังนี้
(ดูแผนภูมิ หน้า 145) จะเห็นได้ว่า ผลจากการดำเนินพระบรมราโชบายต่างประเทศ
ตามที่เสนอมานั้นล้วนส่งผลต่อการสร้างเสริมความมั่นคงของราชอาณาจักรทั้งทางตรงและ
ทางอ้อม

แผนภูมิที่ 2

